

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
GERMAANI, ROMAANI JA SLAAVI FILOLOOGIA INSITUUT

Kadri Reimand

**VANAKIRIKU LITURGIA SAKSA-EESTI
VALIKSÕNASTIK**

Magistritöö

Juhendaja Terje Loogus, PhD

Kaasjuhendaja Marju Lepajõe, MA

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	3
1. ÜLEVAADE EELNEVALT TEHTUD TERMINOLOOGIATÖÖST TEOLOOGIAS.....	5
2. VANAKIRIKU LITURGIA.....	8
3. SÕNASTIKU KOOSTAMISE PÕHIMÕTTED JA KASUTATUD ALLIKAD.....	10
4. SÕNASTIKU KOOSTAMISEL TEKKINUD PROBLEEMID	15
5. SÕNASTIKU ÜLESEHITUS.....	18
6. KASUTATUD LÜHENDID JA MÄRGISED	20
7. VANAKIRIKU LITURGIA SAKSA-EESTI VALIKSÕNASTIK	21
EESTIKEELSETE MÄRKSÕNADE REGISTER	37
KOKKUVÕTE.....	43
KASUTATUD KIRJANDUS.....	45
ZUSAMMENFASSUNG.....	48

SISSEJUHATUS

Süsteematilist terminoloogiatööd teoloogia valdkonnas on senimaani tehtud vaid vähesel määral, kuigi tööpõld on suur ja lai. Kirjaliku ja suulise tõlke erialal on sellel teemal kirjutatud kuus magistritööd. Lisaks on teisteski Tartu Ülikooli teaduskondades ja instituutides kirjutatud lõputöid, milles käsitletakse teoloogiat termineid. Peale selle on koostatud ja välja antud kolm sõnastikku. Käesolev magistritöö, mille teemaks on *Vanakiriku liturgia saksa-eesti valiksõnastik*, püüab anda omapoolse, kuigi teema mahukust arvestades tagasihoidliku panuse terminoloogiatöö edasiarendamisse. Kuna magistritöö autor on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna, oli loogiline valida teoloogia valdkond. Sealjuures oli mõttekas keskenduda liturgiale kui ühele teoloogia seisukohalt olulisele teemale. Liturgial on nii kristlikus usus kui ka teoloogias keskne koht. Sealjuures kujutab vanakiriku liturgia endast vundamenti, millele on toetunud ning mille juurde on ajaloo jooksul ikka ja jälle tagasi pöördutud. Vanakiriku all peetakse silmas perioodi, mis hõlmab endas esimest kuut sajandit. Kuigi inglise keele osatähtsus on kõikides valdkondades vaieldamatu, ka teoloogias muutub ta üha olulisemaks, vajab endiselt korrastamist ja täiendamist saksa-eesti teoloogiline sõnavara, sest paljud olulised teosed on kirjutatud saksa keeles ja just saksa keel on kõige rohkem mõjutanud eesti usukeele arengut (Rutiku 2003: 135).

Käesolev sõnastik koosneb sissejuhatusest, teoreetilisest osast, praktilisest osast ehk sõnastikust, eestikeelsete terminite registrist, kokkuvõttest, kasutatud kirjanduse loetelust ning saksakeelsest resümeest (*Zusammenfassung*).

Teoreetiline osa koosneb viiest peatükist. 1. peatükis antakse ülevaade teoloogia valdkonnas eelnevalt tehtud terminoloogiatööst. 2. osas kirjeldatakse lühidalt vanakiriku liturgiat, selle arengut ja sisu. 3. osas käsitletakse sõnastiku koostamise põhimõtteid ja kasutatud allikaid. 4. peatükis vaadeldakse sõnastiku koostamise käigus tekkinud probleeme ja välja pakutud lahendusi. 5. peatükis kirjeldaks sõnastiku ülesehitust.

Praktiline osa koosneb vanakiriku liturgia saksa-eesti valiksõnastikust, mille juurde kuulub sõnastikus kasutatud lühendite ja märgiste loend ning eestikeelsete

märksõnade register. Sõnastik koosneb 310 märksõnast, enamasti on juurde lisatud kas mõiste määratlus, selgitus või täiendav teave.

Minu suur tänu kuulub magistritöö juhendajale Terje Loogusele ja kaasjuhendajale Marju Lepajõe heade nõuannete ja vajalike paranduste eest ning Riina Ruudule korrektuuri lugemise ja tabavate märkuste eest. Heade nõuannete ja abi eest soovin veel tänada Margit Langemetsa Eesti Keele Instituudist ja Siret Rutikut.

1. ÜLEVAADE EELNEVALT TEHTUD TERMINOLOOGIATÖÖST TEOLOOGIAS

Süstemaatiline terminoloogiatöö teoloogia valdkonnas sai alguse 1924. aastal, mil Tartu Ülikooli usuteaduskonnas otsustati luua „Oskussõnade komisjon“. Komisjon hakkas koostama teoloogiterminite nimekirju, mida suuremates töögruppides parandati ja täiendati ning seejärel usuteaduskonnale kinnitamiseks saadeti. Terminite nimekiri avaldati „Usuteaduslise Ajakirja“ lisavihikus nr 2 „Usuteaduslisi oskussõnu [saksa-eesti]“¹. Komisjoni töö katkes aga keerulise poliitilise olukorra tõttu 1940. aastate alguses. (Rutiku 2003: 129–130)

Süsteematilist terminoloogiatööd teoloogia alal alustati uuesti 1990ndatel aastatel. 1997. aastal ilmus prantsuse-eesti sõnaraamat „Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles“, mille koostas Fanny de Sivers. Sõnaraamatu sissejuhatuses kirjutab de Sivers, et kuna seni ilmunud sõnastikes on kristlust puudutavat sõnavara väga napilt, siis käesoleva raamatuga püütakse olukorda parandada (de Sivers 1997: 5). Sõnastikus on umbes 1300 märksõna, mis teema mahtu arvestades on vähevõitu, kuid tugevuseks on see, et sulgudes on kirjas etümoloogiline algvorm, vähem tuntud mõisteid on püütud selgitada ning juurde on lisatud ka näitelauseid.

1999. aastal ilmus „Teoloogia terminite saksa-eesti õppesõnastik“, mille autoriks on Siret Rutiku. Sarnaselt de Siversiga mainib Rutiku raamatu eessõnas, et varem ilmunud saksa-eesti sõnastikes on teoloogia ja religiooni termineid üpris kesiselt ning tõlketööga tegeledes on ta sageli seisnud olukorra ees, kus saksakeelsel terminil puudub eestikeelne vaste. Sõnastiku eesmärgiks oli anda esimene panus eestikeelse teoloogilise terminoloogia väljatöötamiseks. (Rutiku 1999: 5) Sõnastikus on umbkaudu 3000 märksõna ning esindatud on olulisemad teoloogiaalased terminid. Sõnastikust on suur abi saksakeelsete tekstide lugemisel ja tõlkimisel, kuid see vajab veel parandamist ja täiendamist. Sõnastik on koostatud selliselt, et tavaliselt on saksakeelsele terminile antud eestikeelne vaste, kuid vahel on selle asemel hoopiski definitsioon. Näiteks *Pfarrkirche* – ühe koguduse kirik, kelle vaimulikuks on pastor. Esineb ka vigast ristviitamist.

¹ Usuteaduslisi oskussõnu: [saksa-eesti sõnastik] /Usuteaduskonna Oskussõnade komisjon. Tartu, 1928.

2000. aastal ilmus Marju Lepajõe koostatud „Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik“, mis on eelkõige mõeldud Tartu Ülikooli usuteaduskonna üliõpilastele. Kuna tegemist on esimese kreeka-eesti sõnastikuga, siis teatud määral peaks see abi pakkuma kõikidele humanitaaridele. (Lepajõe 2000: 3) Enamasti on piiratud eestikeelsete vastete andmisega, kuid aeg-ajalt on sulgudesse lisatud täiendavaid selgitusi.

Paar aastat hiljem sai rühm inimesi, kelle hulgas oli nii teolooge kui ka eesti keele filolooge, uurimistoetust Eesti Teadusfondilt, et jätkata „Oskussõnade komisjoni“ alustatud tööd. ETF grant nr 5292 *Teoloogilise ja religioosse sõnavara struktuur ja areng eesti keeles* kestis neli aastat (2002–2005). Tähtsamateks ettevõtmisteks olid ettekannete pidamine ning eestikeelse teoloogilise ja religioosse sõnavara terminibaasi loomine ja korrastamine. (Rutiku 2003: 133–135) 2005. aastal ilmus „Usuteadusliku ajakirja“ erinumbr, mille artiklid on otseselt või kaudselt seotud ETF uurimisprojektiga (Rutiku 2005: 3).

Kirjaliku või suulise tõlke eriala magistritöödena on koostatud ühtekokku kuus religioosset ja teoloogilist sõnavara puudutavat tööd. Nendest tervelt viis on inglise-eesti või inglise-eesti-inglise suunal ning üks eesti-saksa suunal. Inglise keele domineerimine on mõistetav, kuivõrd selle keele oskajate hulk on võrreldes saksa keele omaga kordi suurem ning ka religiooni ja teoloogia valdkonnas kirjutatakse üha rohkem inglise keeles. Kui 1990ndatel oli suur vajadus saksa-eesti teoloogilise sõnastiku järele, mis päädis Siret Rutiku koostatud õppesõnastikuga, siis praegu on tekkinud vajadus inglise-eesti teoloogilise sõnastiku järele. Samas vajab endiselt korrastamist ja täiendamist saksa-eesti teoloogiline sõnava, sest paljud olulised teosed on kirjutatud saksa keeles ja kuivõrd just saksa keel on kõige rohkem mõjutanud eesti usukeele arengut (Rutiku 2003: 135).

Magistritöödena koostatud sõnastike teemadeks teoloogia valdkonnas on olnud religioonifilosoofia (Liina Aavik), piibliteoloogia (Maie Fedin), dogmaatika (Jan Rohtmets), kirikukord (Tarmo Lilleoja), kirikuarhitektuur (Evelin Zagorski) ja religiooni põhimõisted (Alexander Wölffling) (vt kasutatud kirjanduse loetelu). Positiivne on see, et enamasti ei piirdata üksnes eestikeelse ja võõrkeelse vaste kokkuviimisega, vaid terminitele on juurde lisatud ka mõiste määratlused. Üks sõnastik sisaldab lausa illustatsioone, kuid teemat arvestades (kirikuarhitektuur) ongi

see äärmiselt vajalik lisandus. Ühte magistritööd on juhendanud Siret Rutiku ning kolme puhul on kaasjuhendajaks Tartu Ülikooli usuteaduskonna õppejõud, mistõttu on kaasatud ka teoloogia ja religiooni valdkonna asjatundjad.

Peale selle on teisteski teaduskondades ja instituutides kirjutatud lõputöid, milles käsitletakse teoloogia termineid. Näiteks Helen Uleksini bakalaureusetöö „Kristliku dogmaatika terminoloogia“, Külli Kuuske magistritöö „Eesti Piibli *õnnis*-tuletiste suhe lähteterminitega (*barak, eulogeia*)“ ja Marelle Lepiku bakalaureusetöö „Religiooniõigus ja kirikuõiguse põhimõisted“.

Käesolevas magistritöös on nimetatud vaid trükis ilmunud töid. Seetõttu puudub ülevaade nendest töödest, mis on näiteks tehtud õppetöö või isiklikuks tarbeks ja mida ei ole avaldatud.

Eestikeelse teoloogiakeele arengut on otseselt mõjutanud erinevate raamatute tõlked (nt Kalle Kasemaa tõlgitud teosed), sealjuures iseäranis piiblitõlked (Lepajõe 2011). Peale selle on oluline osa olnud ka käsiraamatutel, mis koosnevad märksõnadest. Sellisteks on näiteks Ralf Lutheri „Uue Testamendi sõnastik“ ja Elmar Salumaa "Süsteematilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades““. Lutheri raamat sisaldab märksõnu Uue Testamendi kohta ning see ilmus 1939. aastal. Salumaa koostatud teos käsitleb süstemaatilise teoloogia märksõnu. Raamatu käsikiri valmis 1984. aastal, kuid trükis avaldati see 2009. aastal (Salumaa 2009: 10).

2. VANAKIRIKU LITURGIA

Sõna 'liturgia' pärineb vanakreeka keelest ning tähendas algselt riiklike kohustuste täitmist rahva ees, kuid Uues Testamendis on sellest saanud religiooni termin, mis tähistab jumalateenistust. Idakirikus võeti sõna 'liturgia' kui jumalateenistuse vaste üsna ruttu kasutusele, kuid läänekirikus alles 19. sajandil. (LTK'1)

Liturgial oli varakristlikus koguduses keskne koht, selle kaudu tähistati ja meenutati sündmusi, mida Jumal oli teinud inimkonna päästmiseks. Liturgia sisuks oli ristilöödud ja ülestõusnud Jeesuse meenutamine, taevase kultuse kehastamine maises sfääris ja õndsuse toomine oleviku hetke. Liturgia tekitas inimestes osadustunde ja oli vastus igatsusele pühade ja sümbolite ning kristliku elurütmi järele. Liturgia olulisus väljendus ka selles, kuidas ta mõjutas vanakiriku teoloogia arengut. Liturgia määratust tähtsusest tingituna kujunes välja rikkalik liturgiline elu, mida iseloomustas spontaansus ja originaalsus, elujõulisus, loomingulisus ning mitmekesisus. Esialgu oli liturgiliste vormide ja talituste palett äärmiselt kirju, kuid aja jooksul kujunesid tähtsamates kirikutes välja liturgia põhitüübid. (Fürst 2008: 9)

Esimestel sajanditel oli ainukeseks liturgias kasutatavaks kirjalikuks tekstiks piibel, muus osas improviseeriti ning juhinduti suulisest traditsioonist ja kohalikest kommetest (Fürst 2008: 11). Vähehaaval hakati liturgilisi tekste kirja panema, esimesed kirjutised on pärit 3. ja 4. sajandist (LTK'2). Sestpeale hakkasid välja kujunema üsna selgete piiridega liturgiatüübid (Fürst 2008: 11), kuigi esialgu võis neis leida üpris palju regionaalset eripära (LTK'2).

Esimestest sajanditest pärit liturgiliste tekstide arv on üpris tagasihoidlik. Kõige vanemad liturgilised juhised on kirjas *Didache's*², s.o 12 apostli õpetuses, mis pärineb 1. sajandist ning käsitleb ristimist ja armulauda. Olulisteks allikateks on veel Apostlite tegude raamat, varajaste kirikuisade kirjutised ning süüria kirikukord *Didaskalia*. Alates 4. sajandist kasvab kiiresti liturgiat käsitlevate kirjutiste hulk, mida muuseas põhjustas patristilise kirjanduse õitseng. (Fürst 2008: 11)

² Tekst on ilmunud eestikeelses tõlkes: "Kaheteistkümnepostli õpetus". Tlk. Jaan Kiivit. – Apostlikud isad. Kr. k. tlk. ja koost. Kalle Kasemaa, kommenteerinud Anne Kull. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002, lk. 201-213.

Kristliku jumalateenistuse üheks allikaks on juutus, millest on üle võetud teatud palvevormelid, palveajad, liturgiline elurütm jne ning milles võib leida selliste kristliku jumalateenistuse tähtsimate rituaalide algeid nagu armulaud, ristimine ja patukahetsus. Sarnasustele vaatamata on kristlikul liturgial üks väga selge erinevus ja nimelt Jeesuse Kristuse keskne koht jumalateenistuses. (Fürst 2008: 12–13)

Mõned liturgia elemendid pärinevad aga hellenistlikest religioonidest. Nendeks on eksortsismid ja salvimine ristimisel, tava pöörduda palvetamisel ida poole, kirikute ehitamine ida-lääne suunal ning sõna 'müsteerium'. Kuigi esialgu hoiti selget distantsi hellenistlike religioonide suhtes, muutusid piirid seoses kristlaskonna kasvuga hägusamaks. (Fürst 2008: 15)

Liturgia kõige olulisemate talituste, ristimise, armulaua ja patukahetsuse kohta puudus esialgu neid kõiki tähistav ülemmõiste ehk sakramendi mõiste. Seetõttu ei eristatud neid talitusi nii selgelt sellistest riitustest nagu näiteks salvimine ja pealepühumine. (Fürst 2008: 15) Kasutusel oli mitmetähenduslik kreeka keelne sõna müsteerium (saladus), mis esialgu tähendas õndsussündmust Kristuses, kuid tasapisi hakati sellega tähistama ka kiriklike riitusi. Umbes 2. ja 3. sajandi vahetusest peale nimetati müsteeriumideks (s.o sakramentideks) armulauda, ristimist ning ristimisega seotud riitusi, aga mitte patukahetsust (Fürst 2008: 15, 17–18).

Armulaud oli vanakiriku liturgia kõige olulisem riitus (Fürst 2008: 18), milles Kristus on erilisel viisil kohal ning mis loob osadustunde koguduse liikmete vahel (Kirikukäsiraamat 2009: 13). Ristimine kui kristlaskonda ja kogudusse vastuvõtmine tähendas inimese elus suurt pööret (Fürst 2008: 99), selle kaudu vabastatakse inimene pattudest ja ta saab osa igavesest õndsusest (Kirikukäsiraamat 2009: 15). Patukahetsus ei kuulunud algselt liturgiliste riituste hulka, sest arvati, et ristitud inimene ei patusta enam. Kuid ometi toimus pidevalt suuremaid ja väiksemaid üleastumisi, mistõttu muutus vajalikuks luua patukahetsuse riitus (Fürst 2008: 219), mis põhineb võtmete meelevallal ehk Kristuselt inimesele antud pattude andeksandmise meelevallal (Kirikukäsiraamat 2009: 85).

3. SÕNASTIKU KOOSTAMISE PÕHIMÕTTED JA KASUTATUD ALLIKAD

Sõnastik on koostatud saksa-eesti suunal, et pakkuda tõlkeabi neile, kes peavad lugema või tõlkima saksakeelseid tekste, mis puudutavad vanakiriku liturgiat. Teiseks eesmärgiks on korrastada ja arendada edasi saksa-eesti teoloogilist sõnavara. Sealjuures pole piirdutud vaid vastete andmisega. Enamikele terminitele on juurde lisatud määratlus, selgitus või täiendav teave. Rohkem tuntud või üheselt mõistetavate terminite puhul (nt *Neues Testament*) on määratlus ära jäetud.

Terminid paiknevad sõnastikus tähestiku alusel. Kuna tähestiku järjekord võib olla nii lihttähestikuline kui ka pesatähestikuline, siis käesolevas sõnastikus on valitud esimene variant ehk kui tegemist on omadussõna ja nimisõna ühendiga, siis on jäetud alles nende tavapärase süntaktiline järjestus (nt *heilige Öle*). (vt ka Erelt 2007: 361–362). Sellisena on kasutajal sõnastikku mugavam kasutada.

Sõnastiku aluseks on peamiselt tõlkepõhine ehk *ad hoc* ning mitte süstemaatiline terminoloogiatöö, sest viimane oleks nõudnud väga pikaajalist mahukat tööd. Käesolevale sõnastikule eelnenud terminoloogiatöö ei kätkenud endas mõistete ja terminite otsimist kogu ainevaldkonnast, vaid üksnes teatud osa sellest. Seetõttu on tulemuseks valiksõnastik. Peale selle ei toimunud mõistete paigutamist süsteemi ja nende omavaheliste suhete loomist, vaid piirduti laiemal konteksti uurimisega. (vt ka Erelt 2007: 345–346)

Vanakiriku liturgia sõnastiku saksakeelsed terminid pärinevad peamiselt kahest allikast. Esiteks Carl Andreseni ja Adolf Martin Ritteri kirjutatud „Geschichte des Christentums I/2“, mille on tõlkinud eesti keelde Kalle Kasemaa. Teiseks Alfons Fürsti sulest pärinev „Die Liturgie der Alten Kirche“, mida pole eesti keelde veel ümber pandud. Kuna esimene raamat vaatleb kristluse ajalugu esimestel sajanditel tervikuna ning vanakiriku liturgiat käsitletakse vaid põgusalt muude teemade seas, siis jäi terminite arv kesiseks, mistõttu tuli appi võtta spetsiifiliselt vanakiriku liturgiale keskendunud raamat. Osa terminitest pärineb ka saksakeelsest leksikonist „Lexikon für Theologie und Kirche“.

Andreseni ja Ritteri raamatu eelis seisneb selles, et see on eesti keeles olemas Kasemaa pädevas tõlkes. Seetõttu võis olla kindel paljude eestikeelsete vastete õigsuses ja sobivuses, kuid samas ei olnud tõlkija terminite kasutamises alati järjepidev, mistõttu tuli mitme variandi vahel valida välja sobivam. Kohati oli vaja leida terminitele parem sõnakuju. Fürsti raamatu ja saksakeelse leksikoni terminite eestikeelsed vasted on pärit Siret Rutiku koostatud sõnastikust “Teoloogiliste terminite saksa-eesti õppesõnastik”, Fanny de Siversi koostatud prantsuse-eesti sõnastikust „Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles“, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku „Kirikukäsiraamatust“, „Katoliku kiriku katekismuse kompendiumist“, „Võõrsõnade leksikonist“.

Kuna vanakiriku liturgia valdkond on üpris mahukas, siis tuli terminite hulgas teha valik. Eesmärgiks oli valida välja töö teemaga seotud olulisemad mõisted, millele nii Andresen ja Ritter kui ka Fürst on oma teostes tähelepanu pööranud. Kuna tegemist on esimese saksa-eesti sõnastikuga vanakiriku liturgia alal, siis oli teiseks eesmärgiks pakkuda mitmekesist valikut teemadest, mis otsesemalt või kaudsemalt on liturgiaga seotud. Seetõttu on sõnastikus esindatud nii liturgia põhiteemad nagu jumalateenistuse osad, armulaud, ristimine ja patukahetsus kui ka muud liturgilised toimingud, kiriku arhitektuur, vaimulike riietus jms.

Leksikonist „Lexikon für Theologie und Kirche“ pärinevad terminid, mis täiendasid või rikastasid Andreseni ja Ritteri ning Fürsti teostes esinevaid termineid ning seega aitasid kaasa mitmekülgsema pildi loomisele. Seega on püütud täita oskussõnastiku ühte olulist kriteeriumit ja nimelt katvust ehk eesmärki ühte valdkonda võimalikult hästi hõlmata (vt ka Erelt 2007: 396). Sõnastik kätkeb endas ka termineid, mis on juba olemas “Teoloogiliste terminite saksa-eesti õppesõnastikus” ja teistes saksa-eesti sõnastikes, kuid teema tervikliku katmise huvides on sisse võetud ka sellised terminid nagu näiteks ‘piibel’, ‘kirik’ jne.

Sõnade valikut määras ka see, kas terminitel on juba olemas eestikeelne vaste ning kas mõistete definitsioonid olid olemasolevatest allikatest leitavad või kas neid oli võimalik koostada olemasolevate allikate põhjal. Kuna terminoloogiatööd teoloogia valdkonnas on vaid vähesel määral tehtud, siis tuli töö käigus ette üksjagu sõnu, millel eestikeelne vaste veel puudub. Üheksa termini puhul on tehtud ettepanek, milline võiks olla nende vaste eesti keeles. Nendeks on Aspersionstaufe – aspersion,

piserdamine, Bußklasse – patukahetsusklass, Bußstufe – patukahetsusaste, *Exkommunikationsbuße* – väljaheitsmiskahetsus, *Gebetsostung* – idasuunapalvetamine, *Handkommunion* – pihuarmulaud, *Immersionstaufe* – immersioon, sissekastmine, *Notbuße* – hädameeleparandus, *Opfergang der Gläubigen* – usklake ohvrikäik. (Vt täpsemalt peatükis „Sõnastiku koostamisel tekkinud probleemid“).

Töö välja valitud terminitega toimus Eesti Keele Instituudi poolt hallatavas veebipõhises leksikograafia töökeskkonnas EELEX. EELEX on olemas kakskeelne sõnastike põhi kujul eesti-x keel, mistõttu esialgu valmis eesti–saksa sõnastik koos eestikeelsete määratlustega. Sellise variandi suur eelis on see, et tulevikus on võimalik hõlpsasti juurde lisada ka muid keeli. Inglise keele olulisust arvestades oleks vajalik ja lihtne koostada näiteks vanakiriku liturgia inglise-eesti sõnastik. Magistritöö jaoks koostati aga sõnastik saksa-eesti suunal, kuna sõnastiku sihtrühmaks on inimesed, kellel on vaja lugeda ja mõista saksakeelseid tekste vanakiriku liturgia kohta. Samas on sõnastiku lõpus olemas ka eestikeelsete märksõnade loetelu.

Märksõnade juures on enamasti määratlus. Sealjuures on tegemist sünteetilise määratlusega ehk mõiste kirjeldamisega (Tavast 2009). Ent mõnel juhul on lisatud selgitus, kuivõrd see annab olulist infot mõiste kohta (nt *Ostertermin*). Määratlus või selgitus on ära jäetud juhul, kui märksõna sisu on niigi selge (nt *Täufling* – ristitav). Kuna määratluse koostamisel tuleb mõelda sellele, kes on sihtrühm (Erelt 2007: 49), siis käesoleva sõnastiku puhul on eelkõige peetud silmas selliseid kasutajaid, kellel on olemas elementaarsed teadmised kristluse kohta, kuid samas peaks pakkuma teadmiste täiendust ka nendele, kes on selle valdkonnas pädevamad. Seega on püütud esitada sellised määratlused, mis võimalikult lühidalt, kuid siiski piisaval määral avaksid mõiste sisu.

Määratluste allikaks on peamiselt „Die Liturgie der Alten Kirche“ ja „Lexikon für Theologie und Kirche“. Osaliselt on kasutatud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku „Kirikukäsiraamatut“, raamatut „Geschichte des Christentums I/2“ ja „Üldine usundilugu: religiooniteaduste põhimõisted“. „Võõrsõnade leksikoni“ on kasutatud juhul, kui muu materjali põhjal pole olnud võimalik sobivat määratlust koostada või kui „Võõrsõnade leksikonis“ oli tabav määratlus juba olemas.

Osa mõistete määratlustest on töö autor kasutatud allikate põhjal ise koostanud, kohati on tegemist otseste tõlgetega saksa keelest eesti keelde. „Võõrsõnade leksikonist“ või Tarmo Kulmari raamatust „Üldine usundilugu: religiooniteaduste põhimõisted“ pärit määratlused on kas otse üle võetud või vastavalt käesoleva sõnastiku teemale muudetud. Näiteks mõiste ‘altar’ määratlus on „Võõrsõnade leksikonis“ järgmine: eraldatud koht usutalitusteks ristiusu kirikus. Käesoleva teema kontekstis on sõna ‘ristiusu’ liigne.

Määratluste sõnastamisel on püütud järgida Tiiu Ereli raamatus „Terminiõpetus“ definitsioonile esitatud keelenõudeid, mille kohaselt peab määratlus olema selge ja ühemõtteline, mahtuma üldjuhul ühte lausesse, olema sihtgrupile vastav, naljakindel, ei tohiks olla ainult eitav ning et defineeritava poole vorm peab olema käändsõna puhul nimetavas käändes (vt ka Erelt 2007: 57–60).

Lisaks on pööratud tähelepanu sellele, et määratlustes oleks kasutatud üldtuntud või teistes sõnaartiklites defineeritud termineid (Tavast 2009). Kui määratlus sisaldab termineid, mida omakorda on sõnastikus defineeritud, siis on need alla joonitud. Näiteks aatriumi määratlus on kirjas järgmiselt: basiilika eesõu. Seega võib sõnastikust leida termini ‘basiilika’ koos määratlusega. Kuna määratlused peavad olema ühes keeles ning Eestis koostatud sõnastike puhul on selleks muidugi eesti keel (vt ka Erelt 2007: 367), siis käesolevas sõnastikus tuleb määratluses alla joonitud terminit otsida esmalt eestikeelsest indeksist, jõudmaks määratluse ja saksakeelse vasteni.

Enamasti on tegemist sisudefinitsioonidega ehk on püütud esitada mõiste olulisemad tunnused (vt ka Erelt 2007: 52). Tiiu Ereli nõuet tuua välja kõik olulised tunnused ei saanud sageli täita, kuivõrd tihti on tegemist väga mahukate mõistetega, mistõttu tuli välja valida see, mis kõige tähtsam ja käesoleval juhul kõige otstarbekam. Üksikutel juhtudel on esitatud mahudefinitsioon ehk nimetatud on need alluvad mõisted, mis asuvad samal liigitusastmel (Erelt 2007: 53). Näiteks ristimisjärgsete riituste (*postbaptismale Riten*) puhul on loetletud kõik riitused, mis pärast ristimist läbi viiakse.

Käesolev sõnastik sisaldab nii termineid, mis olid kasutusel üksnes vanakiriku ajal kui ka neid, mis on kasutusel ka hilisemal ajal ning mille sisu võib olla aja jooksul kas rohkem või vähem muutunud, samuti ka selliseid, mille sisu on aja jooksul samaks

jäänud. Selleks et säilitada kogu sõnastiku ulatuses ühtset stiili, on kõik määratlused sõnastatud oleviku vormis ehk teemat käsitletakse vanakiriku perspektiivist. Seega on lähtunud sellest, milline oli määratluste sisu vanakiriku perioodil. (Vt täpsemalt peatükis „Sõnastiku koostamisel tekkinud probleemid“).

4. SÕNASTIKU KOOSTAMISEL TEKKINUD PROBLEEMID

Süsteematilist terminoloogiatööd teoloogias on Eestis tehtud vaid vähesel määral ning sellest on tingitud ka käesoleva sõnastiku koostamisel tekkinud probleemid. Eeskätt esines raskusi eestikeelsete vastete leidmisel saksakeelsetele terminitele. Vastuseid ei osanud anda olemasolevad materjalid ega ka Tartu Ülikooli usuteaduskonna õppejõud. Sel põhjusel jäi osa termineid sõnastikust sedapuhku välja, sest eestikeelse vaste loomine oleks nõudnud sügavamaid teadmisi vanakiriku liturgiast. Siiski on sõnastikus üheksa terminit, mis on teema seisukohast olulised ning mille puhul on käesoleva magistritöö raames pakutud välja eestikeelsed vasted. Nendeks on *Aspersionstaufe*, *Bußklasse*, *Bußstufe*, *Exkommunikationsbuße*, *Gebetsostung*, *Handkommunion*, *Immersionstaufe*, *Notbuße*, *Opfergang der Gläubigen*.

Nii *Aspersionstaufe* kui ka *Immersionstaufe* kirjeldavad viisi, kuidas ristimist läbi viiakse. Nende liitsõnade esimese poole moodustab ladinakeelne sõna, millest on sobiv moodustada ka eestikeelne sõna, kuivõrd teoloogilises sõnavaras kasutatakse sageli ladina keelest otse tuletatud termineid. Käesolevas sõnastikus on lisaks ladinapärasele võõrsõnale pakutud vasteks ka eestikeelne variant. Saksakeelne termin koosneb küll kahest sõnast – *Aspersion/Immersion* + *Taufe*, kuid eesti keeles jäaks otsetõlkeline tulemus kohmakas, mistõttu on valitud lühem variant. Pealegi on terminil *Aspersionstaufe* ka omakeelne liitsõnaline sünonüüm *Besprengung*. Vastavas kontekstis on niigi selge, et tegemist on ristimise viisidega. Nõnda sai eestikeelseteks vasteteks valitud aspersion ehk piserdamine ja immersioon ehk sissekastmine.

Termineid *Bußklasse*, *Bußstufe*, *Opfergang der Gläubigen* ja *Notbuße* oli loogiline ja sobiv tõlkida sõna-sõnalt, sest eestikeelsed vasted väljendavad mõistete sisu samal viisil nagu saksakeelsedki terminid. Siinkohal on järgitud Tiiu Ereleti nõuet, et sõnu ei saa lihtsalt ühest keelest teise tõlkida, vaid esmalt tuleb uurida, mida lähtekeele termin väljendab (vt Erelet 2007: 25). Seega on tulemus järgmine: *Bußklasse* – patukahetsusklass, *Bußstufe* – patukahetsusaste, *Opfergang der Gläubigen* – usklike ohvrikäik ning *Notbuße* – hädameeleparandus. Sealjuures oli termini *Notbuße* eestikeelse vaste eeskujuks termin *Nottaufe*, millel on sarnane tähendus ning mille eestikeelne vaste on 'hädaristimine'.

Termin *Handkommunion* sai vasteks pihuarmulaud. Saksakeelne sõna *Hand* oli loogiline tõlkida sõnaga 'pihk', sest armulaualeib asetatakse peo peale. Sõna *Kommunion* vasteks on eesti keeles nii kommunion kui ka armulaud, aga kuna sõna esimene pool on eestikeelne, siis on sobiv see ühendada teise eestikeelse sõnaga.

Saksa keeles hästi kõlav termin *Gebetsostung* vajab eesti keeles ümbersõnastamist. Definitsiooni järgi tähendab see tava pöörduda palvetamise ajal näoga ida poole. Seega tuli leida eesti keeles tabav, kuid samas hästi kõlav vaste. Tulemuseks on termin 'idasuunapalvetamine', mis on küll veidi pikk, aga see-eest piisavalt täpne ja arusaadav.

Kõige keerulisem oli leida vastet terminile *Exkommunikationsbuße*. Määratlus ütleb, et see on „sakramentaalne patukahetsusvorm, mille korral patustajal keelatakse osaleda armulaual“. Käesolevas sõnastikus on olemas nii terminid 'ekskommunikatsioon' (*Exkommunikation*) kui ka 'meeleparandus' (*Buße*), kuid raske oli neid omavahel siduda. Siinjuures pakkus Marju Lepajõe välja termini 'väljaheitmiskahetsus', mis päris tabavalt ja heakõlaliselt annab eesti keeles edasi vastava mõiste sisu.

Teine suur probleem sõnastiku koostamisel oli ühelt poolt seotud sellega, et ajaloolised allikad varasema aja kohta on lünklikud, kuna esimestel sajanditel oli ülekaalus suuline traditsioon. Teisalt lahknevad uurimistulemused üksteisest suuremal või väiksemal määral. Näiteks pole selgeid andmeid selle kohta, kuidas varakristlikus kirikus toimus õpetus kristliku usu kohta, kuid samas on tõendeid, et teatud vormis ristimiseks valmistujaid siiski õpetati. On üldtunnustatud teooria, et esialgu eksisteeris kaks jumalateenistuse vormi, sõnajumalateenistus ja sakramendijumalateenistus, mis hiljem omavahel ühendati. Kuid näiteks ühe uue uurimissuuna järgi oli juba algusest peale olemas üks jumalateenistuse vorm. (Fürst 2008: 10, 24, 105) Lugeses kirjandust vanakiriku liturgia kujunemisest ja ajaloost, võib sageli kohata tinglikus kõneviisis väiteid, et teatud tava, rituaal, ese jms võis juba eksisteerida teatud ajajärgul, sest selle kohta on viiteid või kaudseid vihjeid. Näiteks juba eespool mainitud oletus ristimiseks ettevalmistujate õpetamise kohta (Fürst 2008: 105). Või siis väljendeid, et teatud ajahetkest peale võib kindlalt väita, et vaatlusalune nähtus oli sel ajaperioodil juba kindlalt olemas. Näiteks võib lugeda, et tõendeid Issanda ilmumise püha (*Epiphanie*)

kohta leidub 4. sajandil Egiptuses (Fürst 2008: 61), see aga ei välista, et seda püha juba varem ei tähistatud.

Sel põhjusel ei saa kõigi mõistete puhul alati päris kindel olla, kas need ikkagi kuuluvad vanakiriku perioodi või on hilisemat päritolu. Või on vastupidine variant, et teatud mõisted pärinevad siiski varasemast perioodist, kuigi neid on paigutatud hilisemasse ajajärku. Käesolevasse sõnastikku on püütud koondada mõisteid, mille kohta olemasolevad allikad väidavad, et need eksisteerisid vanakiriku perioodil. Samas võivad uuemad uurimistulemused seniseid fakte siiski muuta.

5. SÖNASTIKU ÜLESEHITUS

Sõnastik sisaldab 310 märksõna, mis on järjestatud alfabeetiliselt. Kui termin koosneb mitmest sõnast, siis on järjestuse aluseks sõnaühendi esimese sõna esitäht. Näiteks termin *Altes Testament* asub „a“ tähe all. Sõnaartikli alguses on lähtekeele termin poolpaksus kirjas. Selle järel on esitatud grammatiline info kursiivis. Lisatud on sõna soomärgid *f*, *m* või *n*, mis siis vastavalt tähendavad *femininum* (naissugu), *masculinum* (meessugu) ja *neutrum* (kesksugu), nagu näiteks *Alba f*, *Altar m*, *Abendmahl n*. Kui terminit kasutatakse mitmuse vormis, on lisatud märgend *pl* ehk pluural (mitmus) nagu näiteks *eucharistische Elemente pl*.

Kui sõna pärineb ladina, kreeka või heebrea keelest, siis on lisatud ümarsulgudes vastav keel, etümoloogiline algvorm ning eestikeelne vaste. Näiteks märksõna *Alba* juures seisab sulgudes (ld *albus* valge). Kui etümoloogiline algvorm on lähtekeele terminis säilinud, siis on lisatud vastava keele lühend ja eestikeelne vaste, näiteks sõna *Gloria* puhul seisab sulgudes (ld *au*).

Ümmarguse punkti • järel on kirjas mõiste määratlus, selgitus või täiendav teave ning sulgudes on antud kasutatud allikas. Sünonüümid on trükitud poolpaksus kirjas ning nende ees seisab märk =. Kui sõnaartiklis on termini ees lühend vt ehk 'vaata', siis see tähendab, et tegemist on sünonüümiga, mille juures on kirjas mõiste määratlus. Näiteks märksõna *Baptisterium* juures seisab vt *Taufkirche*. Kui sõnastikus on ühel mõistel mitu vastet, siis see, millise sõna juures on määratlus või selgitus antud, sõltub kolmest asjaolust. Esiteks on võetud aluseks Alfon Fürsti raamatus „Die Liturgie der Alten Kirche“ olev põhimõte, et primaarne on omakeelne ehk saksakeelne mõiste ning märksõnaregistris viidatakse võõrkeelse mõiste juures omakeelsele. Seega kui sõnastikus on sünonüümid *Baptisterium* ja *Taufkirche*, siis seisab määratlus viimati mainitu juures. Kui kõik sünonüümid on saksakeelsed, siis on aluseks alfabeetiline järjestus. Sünonüümide *Bußbekenntnis* ja *Schuldbekennntnis* puhul asub määratlus esimese juures. Teist põhimõtet pole aga järgitud juhul, kui alfabeetilises järjestuses tagapool asuv sünonüüm on enam levinud. Näiteks sünonüümide *Lossprechung* ja *Sündenvergebung* puhul on antud definitsioon viimase juures.

Määratluses või selgituses on allakriipsutus sõnadel, mis esinevad sõnastikus koos määratlusega. Kuna määratlused on antud eesti keeles, siis soovitud sõna leidmiseks

sõnastikust tuleb see esmalt üles otsida sõnastiku lõpus asuvast eestikeelsest märksõnaregistrist.

Lühend vt ka ehk 'vaata ka' termini ees tähendab, et vastava termini sõnaartiklis on kirjas lisateavet. Näiteks seisab märksõna *Bußfrist* juures vt ka *Bußzeit*. Tegemist on omavahel seotud mõistetega, mille puhul esimest pole peetud vajalikuks määratleda, kuna teise mõiste määratluses on olemas vajalik teave.

Kui märksõnal on kaks erinevat tähendust, siis on need märgitud numbritega 1 ja 2, nagu näiteks mõiste *Chor*, mis tähendab nii ruumi osa kui ka lauljate kollektiivi. Samuti on mõistetel *Weihe* ja *Konsekration* kaks erinevat tähendust, kusjuures ühes tähenduses langevad nad kokku. Seetõttu on sünonüümi taha pandud number 2, mis näitab, et vastava märksõna juures tuleb vaadata mõiste teist määratlust.

Määratluse järel sulgudes on kirjas määratluse allikas. Sõnastiku tarbeks on loodud spetsiaalsed viited, mis on võimalikult lühikesed. Kui allikaks on leksikon või sõnastik, on märgitud kas vastava teose lühend, nt „Võõrsõnade leksikoni“ puhul VL või kui teosel on üks autor või koostaja, siis ees- ja perekonnanime esitäh, näiteks Rupert Bergeri teos „Neues Pastoraltheologisches Handlexikon“ on tähistatud lühendiga RB. Kui raamatul on rohkem autoreid või koostajaid, on viide moodustatud teose pealkirjast, näiteks FT märgib teost „Fachwörterbuch Theologie“. Kui allikaks on raamat, siis lisaks autori ees- ja perekonna nime esitähle lühendile on kirjas lehekülje number, näiteks kui allikaks on Alfon Fürsti raamat „Die Liturgie der Alten Kirche“, siis on viide antud kujul (AF, lk nr). „Kirikukäsiraamatu“ korral on viiteks raamatu lühend KK ning lehekülje number. Määratluste allika lühendid ja tähendused on nimetatud peatükis „Kasutatud lühendid ja märgised“. Täiskirjed on toodud kasutatud kirjanduse loetelus.

6. KASUTATUD LÜHENDID JA MÄRGISED

1. Üldlühendid

=	sünonüüm
<i>f</i>	<i>femininum</i> (naissugu)
hbr	heebrea keel
kr	kreeka keel
ld	ladina keel
<i>m</i>	<i>masculinum</i> (meessugu)
<i>n</i>	<i>neutrum</i> (kesksugu)
<i>pl</i>	mitmus
vt	vaata

2. Määratluste allikate lühendid

AF	Alfon Fürst, „Die Liturgie der Alten Kirche“
CAAMR	Carl Andresen, Adolf Martin Ritter, „Geschichte des Christentums. I. 1, Altertum“
FS	Fanny de Sivers, „Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles“
FT	„Fachwörterbuch Theologie“
IK	Isolde Karle, „Gottesdienst in der Alten Kirche“
KK	Kirikukäsiraamat
LTK'1	„Lexikon für Theologie und Kirche“ vanem väljaanne
LTK'2	„Lexikon für Theologie und Kirche“ uuem väljaanne
MM	Missa Mediavalis
PP	Peeter Perens, „Võõrkeelsete muusikaterminite sõnastik“
RB	Rupert Berger, „Neues Pastoraltheologisches Handlexikon“
TK	Tarmo Kulmar, „Üldine usundilugu: religiooniteaduse põhimõisted“
VL	„Võõrsõnade leksikon“

7. VANAKIRIKU LITURGIA SAKSA-EESTI VALIKSÕNASTIK

Abendmahl *n* armulaud

• Kristuse poolt rajatud altarisakrament (LTK'2)

= **Altarsakrament, Eucharistie, Herrenmahl**

Abendmahlselemente *pl*

armulaua elemendid

• armulaua leib ja vein (AF, 87)

= **eucharistische Elemente**

Abendmahlsgemeinschaft *f*

armulauaosadus

• armulaua sakramenti vastu võtvate inimeste osadus nii üksteise kui ka Kristusega (KK, 25)

= **eucharistische Gemeinschaft**

Abrenuntiation *f* (ld *abrenuntio* lahti

ütlemine) abrenuntsiatsioon

• lahtiütlemine saatanast, üks osa ristimisliturgiast (AF, 130, 131)

Absolution *f* (ld *absolutio* vabastamine, õigekestmõistmine) absolutsioon, pattude andeksandmine

vt **Sündenvergebung**

Advent *m* (ld *adventus Domini* Issanda tulemine) advent

• jõulupühadeks ettevalmistuse aeg, mis kestab neli nädalat enne pühi (LTK'1)

Agape *f* (kr *agapē* armastus) agaape

• kristlaste traditsiooniline ühine söömaaeg esimesel neljal sajandil, mida peeti Jeesuse viimase õhtusöömaaaja eeskujul (LTK'1)

Akklamation *f* (ld *acclamatio* hüüe, hüüatus) aklamatsioon

• heakskiidu- või kinnitusvormel liturgias (LTK'1)

Akolyth *m* (kr *akolouthos* järelkäija, teener) akolüüt

• madalama astme vaimulik, kes abistab teisi vaimulikke jumalateenistusel (LTK'1)

Alba *f* (ld *albus* valge) alba

• valget värvi vaimulikurüü (LTK'1)

Allerheiligenfest *n* kõigi pühakute päev

• kõigi pühakute mälestuspäev (LTK'1)

Almosen *n* (kr *eleēmosynē* halastus, kaastunne) almus, armuand

• almuste andmine kuulub

meeleparandustegude hulka (AF, 243)

Altar *m* altar (ld *altaria altar*)

• usutalitusteks eraldatud koht kirikus (VL)

Altarraum *m* altariruum

• osa kirikuruumist, kus asub altar ja mida ülejäänud hoonest eraldavad algul ukсед, hiljem altarikapp (RB)

Altarsakrament *n* altarisakrament vt **Abendmahl**

Altarschrank *m* altarikapp

• ühe või mitme uksega kapp altari ja koguduseruumi vahel, mis varjab ilmikute eest altariruumi (LTK'1)

Altarweihe *f* altari pühitsemine

• altari pühitsemine liturgiliseks kasutamiseks, mis esialgu koosneb palvetest ja psalmide laulmisest, hiljem lisandub pühitusveega kastmine ja õliga salvimine (LTK'1)

Altes Testament *n* (ld *testamentum*) Vana Testament

Ama (Amula) *n* (ld *ampulla* pudel) ama (amula)

• kitsa kaelaga mahukas anum, milles usklikud annavad offertooriumi ajal diakonile üle armulauaanniks toodud veini (LTK'2)

Ambo *m* (kr *ambōn* mäehari; kõnepult)
ambo, lugemispult
vt **Lesepult**

Amen *n* (hbr *amen* olgu nii, olgu nõnda)
aamen
• kinnitusvormel, mis pärineb judaismist ja mida kasutatakse peaaegu kõikides kristlikes liturgiates (LTK'1)

Anamnese *f* (kr *anamnēsis* meenutamine)
anamnees
vt **Gedächtnis**

Anaphora *f* (kr *anaphora* kordus)
anafoora
vt **Hochgebet**

Anhauchung *f* pealepuhumine
• topelttäheendusega mõiste: 1. kurja vaimu väljaajamise sümbol; 2. Püha Vaimu andmise sümbol (LTK'2)

Antiphon *f* (kr *antiphōnos* vastukõlav)
antifoon
• solisti ja koori või koori osade vahelduv laul(mine) (PP)

Apostelbrief *m* (kr *apostolos* saadik)
apostlikiri
• üks 21st Uue Testamendi kirjast, mis omistatakse apostlitele (LTK'2)

Apsis *f* (kr *hapsis* võlv, kaar) apsiid
• basiilika juurde kuuluv poolringikujulise põhiplaani hooneosa, kus seisab altar ja kus kleerus viib läbi talitusi (LTK'1)

Apostelfest *n* (kr *apostolos* saadik) apostli mälestuspäev
• tuntumate apostlite mälestamispäev nende surmapäeval (LTK'1)

Apostolikum *n* (kr *apostolos* saadik)
apostoolikum, apostlik usutunnistus
vt **Apostolisches Glaubensbekenntnis**

Apostolisches Glaubensbekenntnis *n* (kr *apostolos* saadik) apostlik usutunnistus, apostoolikum
• üks kolmest vanakiriklikust usutunnistusest (LTK'1)
= **Apostolikum**

Arkandisziplin *f* arkaandistsipliin
• tava hoida katehumeenide ja paganate eest salajas kristlike müsteeriumite sisu ja tähistamine (LTK'1)

Aspersionstaufe *f* (ld *aspergo* peale v üle pritsima)
aspersioon, piserdamine
vt **Besprenzung**

Athanasisches Glaubensbekenntnis *n*
Athanasiose usutunnistus
• üks kolmest vanakiriklikust usutunnistusest (LTK'1)

Atrium *n* (ld *atrium*) aatrium
• basiilika eesõu (RB)

Baptisterium *n* (kr *baptistērion*)
baptisteerium, ristimiskirik
vt **Taufkirche**

Basilika *f* (kr *basilicē* kuningakoda)
basiilika
• varakristliku kirikuhoone nimetus alates 4. sajandist (LTK'1)

Begräbnisliturgie *f* matuseliturgia
• matuseliturgia põhineb paganlikul matusekombestikul, millele on antud kristlik sisu (LTK'2)

Begrüßungsdialog *m* tervitusdialoog
• dialoog piiskopi ja koguduse vahel (CAAMR, 48)
= **Salutatio**

Beichte *f* piht
• pattude ülestunnistamine preestrile, millele järgneb pattude andeksandmine (LTK'1)

Bekenner *m* usutunnistaja

- inimene, kes oma elus ja surmas järgis kristlikku õpetust ning keda liturgiliselt austatakse (LTK'2)

Benediktioon *f* (ld *benedicere* õnnistama)
benediktsioon, õnnistamine
vt **Segnung**

Besprengung *f* piserdamine, aspersion
• üks ristimise viisidest, mille korral ristimisvett ristitavale piserdatakse (AF, 126)
= **Aspersionstaufe**

Bibel *f* (kr *biblia* raamatud) piibel, pühakiri

Bination *f* (ld *bini* kahekordne + *atio*)
binatsioon
• kahekordne missa pühitsemine ühe päeva jooksul ühe preestri poolt liturgilistel või hingehoidlikel põhjustel (LTK'2)

Bischof *m* (kr *episkopos* ülevaataja)
piiskop
• vaimuliku seisuse ülemaste (LTK'2)

Breviar *n* (ld *brevis* lühike) breviaar
• tunnipalveraamat (VL)

Bußbekenntnis *n* patutunnistus
• tunnistus, milles patustanu tunnistab oma süüd koguduse ees, palub luba kiriklikuks patukahetsuseks ja tagasivõtmist kogudusse (AF, 247)
= **Exhomologese, Schuldbekenntnis**

Bußdisziplin *f* patukahetsuskord
• kirikliku karistamise rakendamine inimeste suhtes, kes on pärast ristimist teinud raske patu (LTK'2)

Buße *f* patukahetsus, meeleparandus

Büßer *m* patukahetseja, meeleparandaja

Büßersegnung *f* patukahetseja õnnistamine
• liturgiline riitus, mis seisneb käte pealepanemises ja palves enne armulauda või jumalateenistuse lõpus (AF, 252)

Bußfrist *f* patukahetsuse tähtaeg
vt ka **Bußzeit**

Bußgewalt *f* võtmete meelevald
• piiskoplik meelevald anda patte andeks, mille aluseks on Mt 16:19 (LTK'2)
= **Schlüsselgewalt, Vergebungsgewalt**

Bußgewand *n* patukahetsusrüü
• rõivas, mida patustanu kannab oma patu tunnistamisel koguduse ees ja pühapäevastel jumalateenistustel patukahetsusajal (AF, 247–248)

Bußkanon *m* patukahetsuskaanon
• kaanon, mis sisaldab kirikukogude otsuseid ja piiskoplikke kirjutisi patukahetsuspraktika ja patukahetsustegude kohta (AF, 247)

Bußklasse *f* patukahetsusklass
• osa liigitusest, mis jaotab patukahetsejad erinevatesse astmetesse vastavalt sellele, mil määral nad saavad osaleda jumalateenistusel (AF, 254)
= **Bußstufe**

Bußleistung *f* meeleparandustegu
• pattudest vabanemiseks tehtav tegu, mille hulka kuuluvad palvetamine, paastumine ja almuste andmine (AF, 243)

Bußpriester *m* patukahetsuspreester
• vaimulik, kelle ülesandeks on patukahetsuspraktika läbiviimine (AF, 260)

Bußstufe *f* patukahetsusaste
= **Bußklasse**

Bußverfahren *n* patukahetsuspraktika
• praktika, mis koosneb patutunnistusest, patukahetsusest ja tagasivõtmisest armulauaosadusse s.t lepitusest (AF, 247)

Bußzeit *f* patukahetsusaeg
• 2-7 nädalat kestev aeg, mil patustanu peab sooritama meeleparandustegusid, kuid ta võib osa võtta sõnajumalateenistusest (LTK'2)

Canticum *n* (ld laul) *canticum*
• Vanast Testamendist ja Uuest Testamendist pärit liturgilised laulud, mis ei sisalda psalme (LTK'2)

Chor *m* (kr *choros* tants, tantsugrupp, laulukoor) koor
• 1. ruum kirikuhoones, mis asub tavaliselt altari ees ja on määratud kleerusele ja munkadele (LTK'2)
2. lauljate kollektiiv (VL)

Chorschüler *m* kooripoiss
• liturgias vaimuliku abiline, kelle ülesanneteks on osalemine altariteenistusel ja laulmine ning kellest tulevikus võib saada vaimulik (LTK'2)

Chrisam *m* (kr *chrisma* võie) kriisam
• pühitsetud salvimisõli, mida kasutatakse ristimisel, piiskopi pühitsemisel, kiriku, altari, karika jm pühitsemisel ning ristimisvee ja pühitsetud vee ettevalmistamisel (LTK'2)

Credo *n* kreedo (ld *credo* mina usun)
• 1. apostlik usutunnistus; 2. Nikaia-Konstatinoopoli usutunnistus, mis tõrjus kõrvale apostelliku usutunnistuse ning millest sai missa osa (LTK'2)

Dalmatik *f* (ld *dalmatica* Dalmaatsiaast pärinev) dalmaatika
• diakoni ja paavsti liturgiline pealisrüü (LTK'1)

Dämonenaustreibung *f* kurjade vaimude väljaajamine
• kuradi ja kurjade vaimude vannutamine ja väljaajamine (FT)
= **Exorzismus**

Dankgebet *n* tänupalve
• palve, mida lausutakse armulaua leiva ja veini juures ning pärast armulauda (AF, 32)

Danksagung *f* tänutoomine
• oluline osa psalmides, tänulauludes, hümnides ja armulauapalves, milles meenutatakse Jumala armu ja õndsustegusid (LTK'2)

Diakon *m* (kr *diakonos* teener, abiline) diakon
• kiriku ametikandja, kelle ülesandeks on aidata teisi vaimulikke kiriklikes talitustes, juhtida kiriku heategevuslikku tööd ja hallata kirikuvara (LTK'2; LTK'1)

Diakonisse *f* (kr *diakonos* teener, abiline) diakoniss
• koguduse naissoost teenija, kes täidab nii liturgiaga seotud kui ka muid ülesandeid (LTK'1)

Dominus vobiscum *n* (ld Issand olgu teiega) *Dominus vobiscum*
• preestri või diakoni liturgiline tervitus (LTK'2)

Doxologie *f* (kr *doxa* au, hiilgus) doksoloogia
• kolme jumalikku isikut ülistav palvevormel (LTK'1)

Dreimalheilig *n* kolmkordapäha
• liturgiline aklamatsioon (LTK'2)
= **Trishagion**

Einsetzungsbericht *m* armulaua seadmissõnad

• Uuest Testamendist pärit tekst, milles kirjeldatakse Jeesuse tegevust viimasel õhtusöömaajal ja mida tsiteeritakse armulaua seadmisel (LTK'2)

= **Einsetzungsworte**

Einsetzungsworte *pl* armulaua seadmissõnad

vt **Einsetzungsbericht**

Entlassung *f* ärasaatmine

• riitus, kus arkaandistsipliini tõttu saadetakse sõnajumalateenistuse lõpus ära katehumeenid (RB)

Entlassungsgebet *n* ärasaatmispalve

• ärasaatmisrituaalis lausutav palve, kus kasutatakse sellist vormelit nagu „Minge rahus” jms (RB)

Epiklese *f* (kr *epiklēsis* kutsumine) epiklees

• palve armulauatalituses, et Püha Vaim muudaks leiva ja veini Kristuse ihuks ja vereks (LTK'2)

= **Herabflehung des Heiligen Geistes**

Epiphanie *f* (ld *epiphaniae Domini* Issanda ilmumine) Issanda ilmumise püha

• püha, mil tähistatakse nii Kristuse sündimist kui Jeesuse ristimist ja esimest imetegu (KK, 17)

Epistel *f* (kr *epistole* kiri) epistel

• jumalateenistusel pühakirja lugemine, mille tekst pärineb apostlikirjadest (LTK'2)

Erwachsenentaufe *f* täiskasvanute ristimine

• oli peamiselt valdav kuni 4. sajandini (AF, 100)

Eucharistie *f* (kr *eucharistia* tänamine) eucharistia, armulaud

vt **Abendmahl**

Eucharistiefieber *n* eucharistia pühitsemine

Eucharistiegebet *n* armulauapalve

• pikem palveosa, mille sisuks on Jumala lunastustöö meeldetuletamine, tänu, ülistus ja palve Püha Vaimu läkitamise eest. Palve keskmes on armulaua seadmissõnad (KK 24)

Eucharistiegottesdienst *m* armulaua jumalateenistus

eucharistische Elemente *pl* armulaua elemendid

vt **Abendmahlselemente**

eucharistische Gemeinschaft *f* armulauaosadus

vt **Abendmahlsgemeinschaft**

Eulogie *f* (kr *eulogia* õnnistamine) eulogia

• õnnistatud, aga mitte pühitsetud leib, mida jagatakse vaimulikele ja ilmikutele pärast jumalateenistust (LTK'1)

Evangelium *n* (kr *euangelion* rõõmusõnum) evangeelium

Exhomologese *f* patutunnistus

vt **Schuldbekentnis**

Exkommunikation *f* (ld *excommunicatio*) ekskommunikatsioon

• koguduseliikme armulauaosadusest väljaarvamine ja kogudusest väljaheitmine (LTK'2)

Exkommunikationsbuße *f* (ld *excommunicatio*) väljaheitmiskahetsus

• sakramentaalne meelearandusvorm, mille korral keelatakse patustajal osaleda armulaul (LTK'2)

Exorzismus *m* (kr *exorkizō* vannutan) eksortsism

vt **Dämonenaustreibung**

Exortzist *m* (kr *exorkizō* vannutan)

eksortsist

- vaimulik, kelle ülesandeks on kurjade vaimude väljaajamine katehumeenidest (LTK'1)

exorzistische Rituale *pl* eksortsistlikud rituaalid

- kurjade vaimude väljaajamisel kasutatavad sümbolised tegevused (pealepuhumine, ristimärgi tegemine jne) ja sõnad (pühakirja lugemine, palves Jeesuse poole pöördumine jne) (LTK'2)

Exsultet *n* (ld rõõmustab) *exsultet*

- ülistushümn, mida laulab tavaliselt diakon paasaküünla toomisel ülestõusmispüha vigiiliale (LTK'2)

Fasten *n* paastumine

- loobumine toidust ja joogist eesmärgiga tugevdada palvejõudu, valmistuda Püha Vaimu vastuvõtmiseks, hoiduda kiusatustest, valmistuda ette religioosseteks talitusteks jms (RB)

Fastentag *m* paastupäev

vt ka **Fasten**

Fastenzeit *f* paastuaeg

- ettevalmistusaeg ülestõusmispühadeks. Alates 4. sajandist hõlmab see idakirikus ühe nädala asemel 40 päeva. Läänekirikus hakatakse 40päevast paastuaega pidama 7. sajandil (LTK'2)
= **Passionszeit**

Fermentum *n* (ld juuretis)

ferment

- armulaualeiva tükid, mille piiskop saadab osaduse sümbolina naabruses asuvatele presbüteritele ja piiskoppidele (LTK'2)

Friedensgruß *m* rahutervitus

- rahusuudluse andmine (MM)

Vt ka **Friedenskuß**

Friedenskuß *m* rahusuudlus

- liturgiline riitus, mis sümboliseerib koguduse koosolemist rahus ja lepituses (RB)

Fürbitte *f* eestpalve

- palve, milles palutakse kiriku, ilmalike ametivõimude ning üldiste soovide ja probleemide pärast (LTK'2)

Fürbittengebet *n* eestpalve

vt **Fürbitte**

Fußwaschung *f* jalgade pesemine

- Kristuse teeniva armastuse sümbol, üks ristimisjärgsetest riitustest ja osa suure neljapäeva jumalateenistusest (LTK'2, KK 128)

Gebet *n* palve

- sõnaline pöördumine Jumala poole (TK)

Gebetsostung *f* idasuunapalvetamine

- tava pöörduda palvetamise ajal näoga ida poole (LTK'2)

Gedächtnis *n* anamnees

- jumalateenistuse osa, mis järgneb konsekratsioonile ja meenutab Kristuse kannatust, ülestõusmist ning taevaminekut (FS)

= **Anamnese**

Gemeinde *f* kogudus

- ristitud inimeste grupp, kes eelkõige tulevad kokku jumalateenistuseks ja keda juhib vaimulik (RB)

Gemeindefürbitte *f* koguduse eestpalve

Gemeindelied *n* koguduselaul

Gemeindemitglied *n* koguduseliige

Glaubensbekenntnis *n* usutunnistus

- autoritatiivselt kindlaks määratud kirikliku usu tunnistuse vorm (LTK'1)

Gläubigenmesse *f* usklike missa

= **Sakramentengottesdienst**

Gloria *f* (ld au) Gloria

- kiidu- ja palvelaul pühapäevastel missadel ja pühadel, v.a paastuajal (LTK'2)

Gottesdienst *m* jumalateenistus

- jumalateenistus koosneb sõnajumalateenistusest ja sakramendijumalateenistusest (CAAMR, 115)

Graduale *f* (ld *gradus* samm, aste)

graduaalia

- vanim missalaul, mis kuni 6. sajandini koosneb tervest psalmist, hiljem lühendatakse kahele salmile (LTK'1)

Gründonnerstag *m* vaikne neljapäev, suur neljapäev

- vaikse nädala neljapäev, mil meenutatakse armulaua seadmist (LTK'1)

Halleluja *n* (hbr *hallelu* kiitke + *Jah(ve)*

Jumalat) halleluuja

- Jumala kiitmisele üleskutsuv vormel (RB)

Handauflegung *f* käte pealepanemine

- mitmetähenduslik religioosne riitus, mis sümboliseerib õnnistamist ja Püha Vaimu andmist ning mida kasutatakse ordineerimisel, ristimisel ja patukahetsuspraktikas (LTK'2)

Handkommunion *f* (ld *communio* ühine

osalemine, ühisus) pihuarmulaud

- armulaua jagamine pihu peale

Heilige *m* pühak

- Inimene, kes on rohkete heade teenete või märtrisurma tõttu kuulutatud pühaks ja keda kummardatakse religioosse objektina (TK)

heilige Öle *pl* püha õli, salvimisõli

- sakramentide jagamisel ning pühitsemisel ja õnnistamisel kasutatav õli (LTK'1)
= **Salböl**

Heiligenfest *n* pühakupäev

- Pühaku meenutamise ja austamise püha (LTK'2)

Herabflehung des Heiligen Geistes *f*

palve Pühale Vaimule

vt **Epiklese**

Herrenmahl *n* Issanda söömaaeg

vt **Eucharistie**

Herrentag *m* (ld *dies dominica*) Issanda

päev

- pühapäeva nimetus (AF, 55)

Himmelfahrtstag *m* taevaminemispüha

- 40. päeval pärast ülestõusmispühi peetav püha, mil tähistatakse Kristuse taevasse minekut (LTK'2)

Hochgebet *n* armulauapalve, anafoora, missakaanon

- tänu- ja pühitsuspalve liturgias (FS)
= **Anaphora**

Homilie *f* (kr *homilia* kõne, vestlus)

homiilia

- salm-salmilt piibliteksti seletav jutlus (VL)

Hore *f* (ld *hora* tund) hora, tunnipalve

vt **Stundengebet**

Hosianna *n* (hbr *hosi'anna* aita) hosianna

- juutide palve- ja kiiduhüüd, mis võeti kasutusele kristlikus liturgias (LTK'2)

Hostie *f* (ld *hostia* ohver) hostia

- jumalateenistusel altarile toodud annid (VL)

= **Opfergaben**

Hymnus *m* (kr *hymnos*) hümn

- kiituslaul psalmide eeskujul (RB)

Immersionstaufe *f* (ld *immergo* sisse

kastma) immersioon, sissekastmine

- ristimisviis, mille korral ristitav kastetakse üleni vette (AF, 125)

Introitus *m* (ld sissetulek) introitus

- missa esimene laul, kleeruse sisenemist saatev laul (LTK'2)

Kadilie *f* kadiilia, viirukipann
vt **Rauchfaß**

Kantor *m* (ld *cantor* laulja) kantor, eeslaulja
= **Vorsänger**

Kanzel *f* (ld *cancelli* võre, tõke) kantsel
• treppide ja rinnatisega kõrgem koht jutluse pidamiseks (LTK'2)

Karfreitag *m* suur reede
• vaikse nädala reede, mil meenutatakse Kristuse kannatust ja ristisurma (LTK'2)

Karsamstag *m* vaikne laupäev
• vaikse nädala laupäev, mil meenutatakse Kristuse viibimist hauas ja surmavallas (KK 137)

Karwoche *f* vaikne nädal, kannatusnädal
• ülestõusmispühadele eelnev nädal, mil meenutatakse Kristuse kannatust (LTK'2)

Kasel *f* (ld *casula* väike majake) kaasula, missarüü
vt **Messgewand**

Katechese *f* (kr *katechēsis* suuline õpetus) katehees
• suuline õpetus kristlikust usust (AF, 111)

Katechumenat *n* (<kr *katechoumenos* see, keda õpetatakse) katehumeenaat
• ristimiseks ettevalmistuse aeg, mil katehumeenid õpivad tundma kristlust ja oma kogudust (RB; AF, 107)

Katechumene *m* (kr *katechoumenos* see, keda õpetatakse) katehumeen
• ristimiseks ettevalmistuja, kes saab õpetust kristluse kohta (AF, 107)

Katechumenenmesse *f*
(kr *katechoumenos* see, keda õpetatakse + ld *missa* < *mittere* saatma)
katehumeenidemissa
vt **Wortgottesdienst**

Kathedra *f* (kr *kathedra* iste, tool) kateeder, piiskopitool
• piiskopi istekoht, millel piiskop istub jutlusi pidades ja õigust mõistes (LTK'2)

Kelch *m* karikas
• armulaua riist, mille sees on pühitsetud vein (RB)

Kindertaufe *f* lasteristimine
• kuni 4. sajandini oli valdavaks täiskasvanute ristimine, alates 5. sajandist hakkab järjest enam levima lasteristimise tava (AF, 167–168)
= **Säuglingstaufe**

Kirche *f* kirik
• kristliku usu kõrgeim organisatsioonivorm koos vaimuliku hierarhia ja organisatsioonilise struktuuriga (TK); kirikuhoone

Kirchenjahr *n* kirikuaasta
• kiriklike pühade ja päevade igaaastane järgnevus (FT)
= **liturgisches Jahr**

Kirchweihfest *n* kiriku pühitsemispäev

Kleriker *m* (kr *klēros* loositud amet) vaimulik, klerik
• kiriku töötaja, kellel on õigus juhtida kirikut ja jagada sakramente (LTK'2)

Klerikerbuße *f* vaimulike patukahetsus
• vaimulikele määratud patukahetsus, mis seisneb ametist tagandamisest ja keelus osaleda armulaual (AF, 259)

Klerus *m* (kr *klēros* loositud amet) klerus, vaimulikud, vaimulikkond
vt ka **Kleriker**

Klinikertaufe *f* ristimine surivoodil
vt **Krankentaufe**

Kniefall *m* põlvitus

• põlvitamine piiskopi ees talle austuse avaldamiseks (AF, 38)

Kollekte *f* (ld *colligere* koguma) kollekt

• 1. korjandus heategevaks otstarbeks; 2. liturgiline palve (VL)

Kommunikant *m* (ld *communio* ühine osalemine, ühisus) kommunikant, armulaualine

Kommunion *f* (ld *communio* ühine osalemine, ühisus) kommunion

• osasaamine armulauast; armulaud (VL)

Kommunionbank *f* (ld *communio* ühine osalemine, ühisus) koorivõre

• armulaua jagamisel kasutatav ja altariruumi kirikuruumist eraldav piire (LTK'2)

Kommunizieren *n* (ld *communio* ühine osalemine, ühisus) armulaua käimine, armulaua sakramendi vastuvõtmine

Komplet *f* (ld *complere* täitma, lõpetama) kompletoorium

• tunnipalve viimane osa, ööpalve (VL)

Konsekration *f* (ld *consecratio* pühitsemine) konsekratsioon, pühitsemine

• 1. Leiva ja veini muutumine Kristuse ihuks ja vereks armulaua seadmissõnades (R. B.) 2. vt **Weihe** (2)

Konsekrationsgebet *n* pühitsuspalve
= **Weihegebet**

vt ka **Konsekration**

Krankensalbung *f* haige võidmine

• Jeesuselt jüngritele antud ülesanne võida haiget õliga ja palvetada tema eest (RB)

Krankentaufe *f* ristimine surivoodil

• eluohtlikult haige inimese ristimine, mille korral kasutatakse lühendatud või lihtsustatud riitusi (AF, 163–164)

= **Klinikertaufe**

Kreuzzeichen *n* ristimärk

• ristikujuline käeliigutus õnnistamisel või pühitsemisel (LTK'1)

Kyrie eleison *n* (kr Issand, halasta) Kyrie eleison

• palve ja tunnistus, mis on suunatud Jumala Poja Jeesuse Kristuse poole (LTK'2)

Laie *m* ilmik

• kristlane, kes ei kuulu vaimulikkonda (LTK'1)

Laudes *pl* (ld *laus* kiitus) laudes

• tunnipalve hommikune osa pärast ärkamist (RB)

Lektion *f* (ld *lectio* lugemine) lugemine
vt **Lesung**

Lektionar *n* (ld *lectio* lugemine)

lektsionaar

• raamat, milles on kirjas teave piibli kirjakohtade ettelugemise kohta ametlikel jumalateenistustel (LTK'2)

Lektor *m* lektor

vt **Vorleser**

Leseput *m* lugemispult, ambo

• pühakirja lugemiseks, graduaaliate laulmiseks ja jutluse pidamiseks kasutatav puldi ja astmetega platvorm kirikus (LTK'2)

= **Ambo**

Lesung *f* lugemine

• piibli kirjakohtade ettelugemine jumalateenistusel (LTK'2)

= **Lektion, Schriftlesung**

Litanei *f* (kr *litaneia*) litaania
• palvevorm, milles eespalvetaja esitab palveid, millele kogudus vastab ühesuguse hüüdega nagu näiteks aamen, Kyrie eleison jt (LTK'2)

Liturgie *f* (kr *leitourgia* avalik teenistus) liturgia
• jumalateenistuse rituaalid ja kord (VL)

Liturgiesprache *f* liturgiakeel
• esimestel sajanditel on liturgia keel valdavalt kreeka keel, 4. sajandil minnakse õhtumaal üle ladina keelele (LTK'2)

liturgisches Jahr *n* liturgiline aasta vt **Kirchenjahr**

Lossprechung *f* pattude andeksandmine vt **Sündenvergebung**

Magnificat *n* (ld ülistab) Magnificat
• Neitsi Maarja tänulaul hümnivormis (LTK'2)

Manipel *m* (ld *manipulus*) maniipel
• riskülikukujuline vasakul käel kantav liturgiline rõivatükk (LTK'2)

Marienfeste *pl* maarjapäevad
• Neitsi Maarjale pühendatud tähtpäevad (LTK'2)

Märtyrer *m* (kr *martyr* (vere)tunnistaja) märter
• pühak, kes on andnud oma elu Kristuse tunnistamise eest (RB)

Märtyrerfestgottesdienst *m*
(kr *martyr* (vere)tunnistaja) märtrite jumalateenistus
• märtrite auks peetav jumalateenistus (AR, 94)

Märtyrerfeste *pl* (kr *martyr* (vere)tunnistaja) märtripäevad
• märtrite mälestamise pühad (AF, 61)

Matutin *f* (ld *matutinum* (varajane) hommik) matutiin
• tunnipalve öine osa (VL)

Messgewand *n* missarüü, kaasula
• teisi rõivaid kattev vaimuliku pealistrüü (RB)
= **Kasel**

Messe *f* (ld *missa* < *mittere* saatma) missa
• armulauaga jumalateenistus (LTK'1)

Mysterium *n* (kr *mystērion* saladus) müsteerium
• vanakirikus kasutatav sõna ristimise, võidmise ja armulaua kohta, ladinakeelseks vasteks sakrament (LTK'1)

Neues Testament *n* (ld *testamentum*) Uus Testament

Nicäno-Konstatinopolisches Symbolum *n* Nikaia-Konstatinoopoli usutunnistus
• üks kolmest vanakiriklikust usutunnistusest (LTK'1)

Non *f* noon
• tunnipalve varapäraslõunane osa (VL)

Notbuße *f* hädameeleparandus
• meeleparanduse vorm, mille korral järgneb patutunnistuste kohe armulauaosadusse tagasivõtmine, patukahetsusaeg langeb ära (AF, 258)

Oblate *f* (ld *offere* näitama, pakkuma, ohvrianniks tooma) oblaat
• armulaualeib (VL)

Oblation *f* (ld *oblatio* annetus, ohverdus) oblatsioon
• missa nimetus 3.-6. sajandini (LTK'2)

Offertorium *n* (ld *offertorium* ohverdmine) offertoorium
• missalaul ohvriandide toomisel armulauale (LTK'2)

Oktav *n* (ld *octavus* kaheksas) oktaav
• nädala möödudes peetav järelpüha (KK 67)

Opfer *n* ohver
• armulaua nimetus alates 1. sajandist (LTK'2)

Opfergaben *pl* ohvriannid
vt **Hostie**

Opfergang der Gläubiger *m* usklike ohvrikäik
• pärast jutlust toimuv andide toomise protsessioon, mille käigus pannakse valmis armulaua elemendid (LTK'2)

Oration *f* (ld *oratio* kõne) oratsioon
• kindel palvevormel, milles liturg kannab ametlikult Jumala ette usklike palved (LTK'1)

Ordination *f* (ld *ordinatio* korrastus, korraldus) ordinatsioon
vt **Weihe**

Osterbriefe *pl* ülestõusmispüha kirjad
• ringkirjad, mida Aleksandria piiskopid saatsid Egiptuse kristlastele ja milles on kirjas paastu- ja ülestõusmispühade aeg ja õige kord ning pastoraalsed juhised hingehoiu kohta (LTK'2)

Osterkerze *f* paasaküünal
• suur küünal, mille diakon ülestõusmispüha vigiilial pühitseb ja mis süüdatakse põlema olulistel tähtpäevadel, mis jäävad ülestõusmispüha vigiilia ja taevaminemispüha vahele (LTK'1)

Osterfest *n* ülestõusmispüha(d)
• kirikuaasta kõige tähtsam püha, mil meenutatakse Kristuse surma ja ülestõusmist (LTK'2)
= **Ostern**

Osterfestkreis *m* ülestõusmispühatsükkel
• ajavahemik, mis algab 40päevase paastuga enne ülestõusmispühi ja lõpeb nelipühadega (AF, 60)

Ostern *pl* ülestõusmispüha(d)
vt **Osterfest**

Ostervigil *f* ülestõusmispüha vigiilia

Ostertermin *m* ülestõusmispüha tähistamisaeg
• ülestõusmispüha tähistatakse pühapäeval, mis järgneb esimesele täiskuule pärast kevadist pööripäeva (LTK'2)

Osterwoche *f* ülestõusmispühade nädal

Osterzeit *f* ülestõusmispüha aeg
• aeg ülestõusmispühade ja nelipühade vahel, mis kestab 50 päeva (LTK'1)

Pallium *n* (ld kate, mantel) pallium
• paavsti insiignia, kaelas kantav kuue musta värvi ristiga kaunistatud valge villane riideriba (LTK'2)

Palmsonntag *m* (ld *dominica palmarum*) palmipuudepüha
• vaiksele nädalale eelnev püha, mil meenutatakse Jeesuse saabumist õlimäelt Jeruusalemma (LTK'2)

Passionswoche *f* (ld *passio* kannatus) kannatusnädal
• ajavahemik 5. paastupühapäevast suure reedeni, mis on erilisel viisil pühendatud Jeesuse kannatuse ja surma liturgilisele meenutamisele (LTK'2)
= **Passionszeit**

Passionszeit *f* kannatusaeg
1. vt **Fastenzeit**
2. vt **Passionswoche**

Patene *f* (ld *patena* lai madal nõu) pateen, armulaualeivataldrik
• armulaua riistade hulka kuuluv taldrik leiva jaoks (RB)

Patriarch *m* (ld *patriarchēs* esiisa)
patriarh
• piiskopiameti kõrgeim aste (LTK'1)

Perikope *f* (kr *perikopē* lõik)
perikoop
• piibli kirjakoht, mida loetakse ette kindlatel päevadel või pühadel (LTK'1)

Pfingsten *pl* nelipühad
• pühad, mil meenutatakse Püha Vaimu väljavalamist 50. päeval pärast ülestõusmispuhi (LTK'1)

Piscina *f* (ld kalatiik, bassein) *piscina*
vt **Taufbecken**

postbaptismale Riten *pl* ristimisjärgsed riitused
• ristimisele järgnevad riitused, milleks tavaliselt on kogu keha võidmine, käte, pealepanemine ja otsaesise võidmine (AF, 133)

Präfation *f* (ld *praefatio* sissejuhatus, eessõna) prefatsioon
• kiituspälv, milles meenutatakse Jumala lunastustööd Kristuses (KK 24)

Predigt *f* jutlus
• piibli kirjakohta täpsem seletus, millele järgneb vabam arutelu (LTK'2)

Presbyter *m* (kr *presbyteros* vanem)
presbüter
• kogudusevanema nimetus, millest 2. sajandil saab preestriamet (RB)

Presbyterium *n* (kr *presbytērion*)
presbüteerium
• altariruum, kus asuvad piiskopitool ja kleruse istekohad (LTK'2)

Priester *m* (kr *presbyteros* vanem)
preester
• preestripühitsuse saanud vaimulik (VL)

Prim *f* (ld *prima (hora)* esimene tund)
priim
• tunnipalve hommikune osa (VL)

Proskynese *f* (kr *proskynesis* suudlus millelegi) proskünees
• palveasend, sügav kummardus, mille korral laup puudutab põrandat (VL)

Prostration *f* (ld *prostratio* mahaheitmine)
prostratsioon
• liturgias näoliheitmine anumise märgina (VL)

Prozession *f* (ld *processio* edasiliikumine, rongkäik) protsessioon
• vaimulike ja koguduse pidulik rongkäik (LTK'1)

Psalm *m* (kr *psalmos* näppepilliga saadetav laul) psalm
• vaimulik laul, eriti Taaveti laulude hulka kuuluv laul (VL)

Psalmengesang *n* (kr *psalmos* näppepilliga saadetav laul)
psalmilaulmine
• jumalateenistuse osa (AF, 41)

Psalmensänger *m* (kr *psalmos* näppepilliga saadetav laul) psalmilaulja
• vaimulik, kelle ülesandeks jumalateenistusel on psalmide laulmine (CAAMR, 47)

Psalmodie *f* (kr *psalmōidia* näppepilli saatel laulmine) psalmoodia
• retsiteeriv psalmide laulmine preestri ja koguduse või preestri ja koori vastulauluna (PP)

Psalter *m* (kr *psaltērion*) psalter
• palveraamat, mis sisaldab psalme ja mida kasutavad ka ilmikud (LTK'1)

Rauchfaß *n* suitsuti, kadiilia
• Metallist anum viiruki liturgiliseks suitsutamiseks (LTK'2)
= **Kadilie**

Rekonziliation *f* (ld *reconcilia* lepitus)
lepitus
vt **Wiederversöhnung**

Responsorium *n* (ld *respondere* vastama)
responsoorium
• vastastikku lauldav laul (VL)

Sakrament *n* (ld *sacramentum*)
truudusvanne) sakrament
• püha talitus, mille kaudu vaimulik
vahendab kogudusele Jumala
pattulunastavat armu ja milles Püha Vaim
on erilisel viisil mõjutamas (TK)

Sakramentengottesdienst *m*
sakramendijumalateenistus
• missa osa, millest võivad osa võtta vaid
need, kes on ristitud ja kellel on õigus
osaleda armulaual (IK)
= **Gläubigenmesse**

Salböl *n* salvimisõli, võidmisõli
vt **heilige Öle**

Salbung *f* salvimine, võidmine
• tugeva sümboolse väärtusega riitus, mille
juures kasutatakse pühitsetud õli ja mis
viiakse läbi näiteks haige võidmisel,
ristimisel, preestiks pühitsemisel ning
kiriku, altari, kirikukellade jm
pühitsemisel (LTK'2)

Salutatio *f* (ld *salutare* tervitama)
tervitusdialog
vt **Begrüßungsdialog**

Sanctus *m* (ld püha) *sanctus*
• kiidulaul, mis tunnistab Jumala
majesteetlikkust (LTK'1)

Schlüsselgewalt *f* võtmete meelevald
= **Bußgewalt** (vt), **Vergebungsgewalt**

Schlußsegen *m* õnnistamine
• õnnistuspälv armulauatalituse lõpus
(RB)

Schriftlesung *f* kirjalugemine
vt **Lesung**

Schuldbekentnis *n* patutunnistus
= **Bußbekentnis** (vt), **Exhomologese**

Segnung *f* õnnistamine, benediktsioon
• sõnas väljendatud ning sageli žestide ja
märkide poolt saadetud heade asjade
soovimine (LTK'2)
= **Benediktion**

Segensspruch *m* õnnistussõnad
vt ka **Segnung**

Sext *f* (ld *sextus* kuues) sekst
• tunnipalve keskpäevane osa (VL)

Skrutinium *n* (ld *scrutinium* läbiotsimine)
skrutiinium
• teatud liiki kontroll ristimiseks
ettevalmistumise lõpus, kus katehhumeeni
käest küsitakse küsimusi tema enda isiku
ja eluviiside kohta (AF, 120)

Sonntag *m* pühapäev

Sonntagspflicht *f* pühapäevakohustus
• kohustus võtta osa pühapäevasest
jumalateenistusest (AF, 44-45)

Stola *f* (kr *stolē* pikk rüü) stoola
• riideriba, mida vaimulik kannab kaela
ümber teatavate liturgiliste toimingute ajal
(FS)

Stundengebet *n* tunnipalve, hora
• kindlatele päevaegadele määratud
liturgiline palvekord (VL)
= **Hore**

Subdiakon *m* alamdiakon
• kirikliku ameti kandja, kelle ülesandeks
on diakoni abistamine (RB)

Sünde *f* patt
• usundi eetiliste normide rikkumine ja
sellest tulenev süüdi olek Jumala ees (TK)

Sündenvergebung *f* pattude

andeksandmine

- riitus, millele eelnevad patukahetsusteod või piht (AF, 244, 263).

= **Lossprechung**

Sündiger *m* patustaja, patustanu**Symbolum** *n* usutunnistus

vt **Glaubensbekenntnis**

Taufbecken *n* ristimisnõu, ristimisvaagen

- ristimisveenõu ristimiskirikus (VL)

= **Piscina**

Taufbekenntnis *n* ristimistunnistus

- tunnistus, mille ristitav annab oma usu kohta ristimisküsimustele vastates ja mida ta on õppinud katehhumenaadi ajal (AF, 132)

= **Taufsymbolum**

Taufe *f* ristimine

- kõige tähtsam sakrament, mis puhastab pattudest, täidab Püha Vaimuga ja liidab kirikuga (RB)

Taufformel *f* ristimisvormel

- ristimisel lausutav vormel, mis võib olla üheosaline (mainitakse ühte jumalikku isikut) või kolmeosaline (mainitakse kolme jumalikku isikut kõrvuti) (AF, 95, 124)

Tauffrage *f* ristimisküsimus

- küsimus, mida esitatakse ristitavale kolm korda ja millele vastates annab ta tunnistust oma usust (AF, 132)

Taufgelübde *n* ristimistöotus

- riitus, milles öeldakse lahti saatanast ja tunnistatakse usku vahetult enne ristimisakti (RB)

Taufgottesdienst *m*

ristimisjumalateenistus

Taufkerze *f* ristimisküünal

- küünal, millega vastristitud lähuvad ülestõusmispühade jumalateenistusele, et koos kogudusega võtta osa armulauast (RB)

Taufkirche *f* ristimiskirik

- esialgu kirikuhoone osa, alates 4. sajandist eraldi hoone, milles viiakse läbi ristimistalitus (LTK'1)
- = **Baptisterium**

Taufkleid *n* ristimiskleit

- valge riietuse, mis pannakse selga ristitule pärast ristimisvette kastmist ja võidmist (RB)

Täufling *m* ristitav**Taufliturgie** *f* ristimisliturgia**Taufname** *m* ristinimi

- ristimisel antav lisanimi. Tava hakkab laiemalt levima seoses lasteristimisega (LTK'1)

Taufpate *m* ristiisa

- isik, kes vastutab ristitava eest, on tema nõuandja ja vaimne sugulane (LTK'1)

Taufpatin *f* ristiema

vt **Taufpate**

Taufstein *m* ristimiskivi

- puust, metallist või kivist anum ristimiseks ja pühitsetud ristimisvee säilitamiseks (LTK'2)

Taufsymbolum *n* ristimistunnistus

vt **Taufbekenntnis**

Taufwasser *n* ristimisvesi

- ülestõusmispüha öösel pidulikult pühitsetud ristimisel kasutatav vesi (LTK'2)

Terz *f* (ld *tertia* kolmas) terts

- tunnipalve keskhommikune osa (VL)

Teufelsabsage *f* lahtiütlemine kuradist
• osa ristimisliturgiast (AF, 142)

Totsünde *f* surmapatt
• vahet tehakse andeksantavate ja surmapattude vahel. Surmapattude hulka loetakse Kristuse salgamine, tapmine ja abielurikkumine (CAAMR, 14)

Triduum sacrum (ld kolm püha päeva)
kolmepäevane püha
• püha, mis algab suure neljapäeva jumalateenistusega ja lõpeb ülestõusmispüha õhtul (KK 128)
= **Triduum paschale**

Triduum paschale *n*
(ld ülestõusmispüha kolm päeva)
kolmepäevane püha
vt **Triduum sacrum**

Trishagion *f* (kr kolm korda püha)
trishagion
vt **Dreimalheilig**

Vaterunser *n* meieisapalve
• 5-7 palumisest koosnev palvetekst, mis algab sõnadega „Meie Isa” (LTK’2)

Vergebungsgewalt *f* pattude
andeksandmise meelevald
vt **Bußgewalt**

Vesper *f* (ld õhtu) vesper
• tunnipalve õhtune osa (VL)

Vigil *f* (ld *vigilia* öine valvamine) vigiilia
• öine jumalateenistus suuremate kirikupühade eel (VL)

Vorfastenzeit *f* eelpaast
• ajavahemik, mis algab 9. pühapäeval enne ülestõusmispühi ja lõpeb enne 40päevast paastu (LTK’2)

Vorleser *m* lektor (ld *lector* lugeja)
• vaimulik, kelle ülesandeks on pühakirja lugemine jumalateenistusel (LTK’1)
= **Lektor**

Vorsänger *m* eeslaulja
= **Kantor**

Wasserweihe *f* veepühitsus
• vee pühitsemine liturgiliseks kasutamiseks teatud sündmuste või kindlate pühade jaoks (LTK’1)

Weihwasser *n* pühitsetud vesi
• liturgiliselt pühitsetud ja kasutatav vesi, mida sageli segatakse soolaga (LTK’1)

Weihe *f* pühitsemine
1. vaimuliku ametisse pühitsemine, mis seisneb käte pealepanemises ja palves (LTK’2)
= **Ordination**
2. Piiskopi poolt läbi viidud õnnistamine ja pühitsemine
= **Konsekration** (2)

Weihegebet *n* pühitsuspalve
= **Konsekrationengebet**
vt ka **Weihe**

Weihnachten *n* jõulud
• Issanda sündimise püha, mille juurde kuulub advent, vigiilia ja oktaav ning mis koos Issanda ilmumise pühaga moodustab kirikuaasta esimese pühaderingi keskme (LTK’2)

Weihnachtsfestkreis *m* jõulutsükkel
• ajavahemik, mis hõlmab endas adventiaega ja jõulupühasid (AF, 61)

Weihrauch *m* viiruk
• aromaadne suits, mida kasutatakse liturgias kõrgete isikute austamiseks ja kurjade vaimude vaigistamiseks (LTK’1)

Weihwasser *n* pühitsetud vesi

Weißer Sonntag *m* valge pühapäev
• esimene pühapäev pärast ülestõusmispühi (LTK’1)

Wiederversöhnung *f* lepitus

- patustanu lepitamine kirikuga, millele eelneb patukahetsusaeg ja mis toimub vaiksel neljapäeval (RB)
= **Rekonziliation**

Wortgottesdienst *m* sõnajumalateenistus

- jumalateenistus, mille keskpunktiks on Jumala Sõna kuulutamine ja millest võivad osa võtta ka mitteristitud (RB, IK)
= **Katechumenenmesse**

Zeuge *m* tunnistaja

- koguduseliige, kes on kutsunud ristitava inimese kogudusse ja viibib tema kõrval katehumentaadi ajal (AF, 108, 112)

Ziborium *n* (kr *kibōrion* joogipeeker)

tsiboorium

- väärismetallist astja armulaualeiva säilitamiseks (VL)

EESTIKEELSETE MÄRKSÕNADE REGISTER

- aamen 22
- atrium 22
- abrenuntsiatsioon 21
- absolutsioon 21
- advent 21
- agaape 21
- aklamatsioon 21
- akolüüt 21
- alamdiakon 33
- alba 21
- almus 21
- altar 21
- altari pühitsemine 21
- altarikapp 21
- altariruum 21
- altarisakrament 21
- ama (amula) 21
- ambo 22, 29
- anafoora 22, 27
- anamnees 22, 26
- antifoon 22
- apostli mälestuspäev 22
- apostlik usutunnistus 22
- apostlikiri 22
- apostoolikum 22
- apsiid 22
- arkaandistsipliin 22
- armuand 21
- armulaua elemendid 21, 25
- armulaua jumalateenistus 25
- armulaua sakramendi vastuvõtmine 29
- armulaua seadissõnad 25
- armulaua käimine 29
- armulauaaleivataldrik 31
- armulaualine 29
- armulauaosadus 21, 25
- armulauapalve 25
- armulauapalve 27
- armulaud 21
- aspersioon 22
- Athanasiose usutunnistus 22
- baptisteerium 22
- basiilika 22
- benedikstioon 23, 33
- binatsioon 23
- breviaar 23
- canticum 24
- dalmaatika 24
- diakon 24
- diakoniss 24
- doksoloogia 24
- Dominus vobiscum 24*

eelpaast 35
eeslaulja 35
eestpalve 26
ekskommunikatsioon 25
eksortsism 25
eksortsist 26
eksortsistlikud rituaalid 26
epiklees 25
epistel 25
euharistia 25
euharistia pühitsemine 25
euloogia 25
evangeelium 25
exsultet 26

ferment 26

gloria 27
graduaalia 27

haige võidmine 29
halleluuja 27
homiilia 27
hora 27, 33
hosianna 27
hostia 27
hädameeleparandus 30
hümn 27

idasuunapalveldamine 26
ilmik 29
immersioon 27
introitus 28
Issanda ilmumise püha 25
Issanda päev 27
Issanda söömaaeg 27

jalgade pesemine 26
jumalateenistus 27
jutlus 32
jõulud 35
jõulutsükkel 35

kaasula 28, 30
kadiilia 28, 32
kannatusaeg 30
kannatusnädal 28, 30
kantoor 28
kantsel 28
karikas 28
kateeder 28
katehees 28
katehumeen 28
katehumeenidemissa 28
katehumeenaat 28
kirik 28
kiriku pühitsemispäev 28
kirikuaasta 28

kirjalugemine 33
 klerik 28
 klerus 28
 kogudus 26
 koguduse eestpalve 26
 koguduselaul 26
 koguduseliige 26
 kollekt 29
 kolmepäevane püha 35
 kolmkordapüha 24
 kommunikant 29
 kommunioon 29
 kompletoorium 29
 konsekratsioon 29
 koor 24
 kooripoiss 24
 koorivõre 29
 kredo 24
 kriisam 24
 kurjade vaimude väljaajamine 24
 kõigi pühakute päev 21
 käte pealepanemine 27
 Kyrie eleison 29

 lahtiütlemine kuradist 35
 lasteristimine 28
 laudes 29
 lektor 29, 35
 leksionaar 29
 lepitus 33, 36
 litaania 30
 liturgia 30
 liturgiakeel 30
 liturgiline aasta 30
 lugemine 29
 lugemispult 22, 29

 maarjapäevad 30
 Magnificat 30
 maniipel 30
 matuseliturgia 22
 matutiin 30
 meelearandaja 23
 meelearandus 23
 meelearandustegu 23
 meieisapalve 35
 missa 30
 missakaanon 27
 missarüü 28, 30
 märter 30
 märtripäevad 30
 märtrite jumalateenistus 30
 müsteerium 30

 nelipühad 32
 Nikaia-Konstatinoopoli usutunnistus 30
 noon 30

oblaat 30
oblatsioon 30
offertorium 30
ohver 31
ohvriannid 31
oktaav 31
oratsioon 31
ordinatsioon 31

paasaküünal 31
paastuaeg 26
paastumine 26
paastupäev 26
pallium 31
palmipuudepäha 31
palve 26
palve Pühale Vaimule 27
pateen 31
patriarh 32
patt 33
pattude andeksandmine 30, 34
pattude andeksandmise meelevald 35
patukahetseja 23
patukahetseja õnnistamine 23
patukahetsus 23
patukahetsusaeg 24
patukahetsusaste 23
patukahetsuse tähtaeg 23
patukahetsuskaanon 23
patukahetsusklass 23
patukahetsuskord 23
patukahetsuspraktika 24
patukahetsuspreester 23
patukahetsusrüü 23
patustaja 34
patustanu 34
patutunnistus 23, 25, 33
pealepühumine 22
perikoop 32
piht 22
piibel 23
piiskop 23
piiskopitool 28
piscina 32
piserdamine 23
preester 32
prefatsioon 32
presbüteerium 32
presbüter 32
priim 32
proskünees 32
prostratsioon 32
protsessioon 32
psalm 32
psalmilaulja 32
psalmilaulmine 32
psalmoodia 32
psalter 32

põlvitus 29
püha õli 27
pühak 27
pühakiri 23
pühakupäev 27
pühapäev 33
pühapäevakohustus 33
pühitsemine 29, 35
pühitsetud vesi 35
pühitsuspalve 29, 35

rahusuudlus 26
rahutervitus 26
responsoorium 33
ristiema 34
ristiisa 34
ristimine 34
ristimine surivoodil 29
ristimisjumalateenistus 34
ristimisjärgsed riitused 32
ristimiskirik 34
ristimiskivi 34
ristimiskleit 34
ristimisküsimus 34
ristimisküünal 34
ristimisliturgia 34
ristimisnõu 34
ristimistunnistus 34
ristimistöötus 34

ristimisvaagen 34
ristimisvesi 34
ristimisvormel 34
ristimärk 29
ristinimi 34
ristitav 34

sakramendijumalateenistus 33
sakrament 33
salvimine 33
salvimisõli 27, 33
sanctus 33
seks 33
sissekastmine 27
skrutiinium 33
stoola 33
suitsuti 32
surmapatt 35
suur neljapäev 27
suur reede 28
sõnajumalateenistus 36

taevaminemispüha 27
terts 34
tervitusdialoog 22, 33
trishagion 35
tsiboorium 36
tunnipalve 27, 33
tunnistaja 36

täiskasvanute ristimine 25
tänupalve 24
tänutoomine 24

usklike missa 26
usklike ohvrikäik 31
usutunnistaja 23
usutunnistus 26, 34
Uus Testament 30

vaikne laupäev 28
vaikne neljapäev 27
vaikne nädal 28
vaimulik 28
vaimulike patukahetsus 28
vaimulikkond 28
vaimulikud 28
valge pühapäev 35
Vana Testament 21
veepühitsus 35
vesper 35

vigiilia 35
viiruk 35
viirukipann 28
võidmine 33
võidmisõli 33
võtmete meelevald 23, 33
väljaheitmiskahetsus 25

õnnistamine 33
õnnistussõnad 33

ärasaatmine 25
ärasaatmispalve 25

ülestõusmispüha aeg 31
ülestõusmispüha kirjad 31
ülestõusmispüha vigiilia 31
ülestõusmispüha(d) 31
ülestõusmispühade nädal 31
ülestõusmispühade tähistamisaeg 31
ülestõusmispühatsükkel 31

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli anda omapoolne, kuigi teema mahukust arvestades tagasihoidlik panus saksa-eesti teoloogilise sõnavara edasiarendamisse. Töö raames on koostatud vanakiriku liturgia saksa-eesti valiksõnastik. Kuna magistritöö autor on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna, oli loogiline valida teoloogia valdkond. Kuivõrd terminoloogiatööd teoloogias on tehtud vähe, ilmunud sõnastikud sisaldavad eelkõige enamlevinud termineid ning teema ulatust arvestades üsnagi kesisel määral, oli uue sõnastiku koostamisel mõttekas keskenduda ühele teoloogia seisukohalt olulisele teemale. Selleks sai liturgia, täpsemalt vanakiriku liturgia, kuivõrd just see on vundament, millele on toetunud ning mille juurde on ajaloo jooksul ikka ja jälle tagasi pöördutud. Kuigi inglise keel on muutumas ka teoloogia vallas üha olulisemaks, ei saa ära unustada tõsiasja, et paljud olulised teosed on kirjutatud saksa keeles ning et saksa keel on eesti usukeele arengut kõige rohkem mõjutanud. Seetõttu on oluline jätkata tööd saksa-eesti teoloogilise sõnavaraga.

Süsteematilise terminoloogiatööga teoloogia vallas tehti algust 1924. aastal, kui Tartu Ülikooli usuteaduskonnas otsustati luua "Oskussõnade komisjon". Komisjoni töö tulemusena koostati teoloogiaterminite nimekiri, mis avaldati Usuteaduslise Ajakirja lisavihikus. Keerulise poliitilise olukorra tõttu töö katkes. 1990ndate alguses alustati taas terminoloogiatööga. Selle tulemusena ilmus kolm sõnastikku. 2002. aastal sai teoloogidest ja filoloogidest koosnev töörühm toetust Eesti Teadusfondilt. ETF grant nr 5292 *Teoloogilise ja religioosse sõnavara struktuur ja areng eesti keeles* kestis neli aastat (2002-2005). Kirjaliku tõlke erialal on magistritöödena koostatud kuus sõnastikku, mis käsitlevad religiooni ja teoloogia temaatikat. Peale selle on teisteski teaduskondades ja instituutides kirjutatud seminari- ja lõputöid, milles käsitletakse teoloogiatermineid.

Magistritöö koosneb sissejuhatusest, teoreetilisest ja praktilisest osast, kokkuvõttest, kasutatud kirjanduse loetelust ning saksakeelsest resümeest. Teoreetilise osa moodustab neli peatükki. 1. peatükis antakse ülevaade terminoloogiatöö ajaloost teoloogias, 2. peatükis kirjeldatakse vanakiriku liturgiat, 3. peatükis selgitatakse sõnastiku koostamise põhimõtteid ja nimetatakse kasutatud allikad, 4. peatükis vaadeldakse sõnastiku koostamise käigus tekkinud probleeme. Peamisteks probleemideks olid kohati lünklikud andmed vanakiriku perioodi kohta ning eestikeelsete vastete leidmine. Üheksale terminile on käesoleva magistritöö raames pakutud välja eestikeelsed vasted.

Praktilise osa moodustab peatükk sõnastiku ülesehitusest, sõnastik, sõnastikus kasutatud lühendite loetelu ning eestikeelsete terminite register. Sõnastikus on 310 märksõna. Enamikele terminitele on juurde lisatud määratlus, selgitus või täiendav teave.

Käesolev magistritöö kujutab endast väikest sammu saksa-eesti teoloogilise sõnavara edasiarendamises. Jääb loota, et tulevikus tekib rohkem võimalusi ja ressursse terminoloogiatöö tegemiseks teoloogia valdkonnas.

KASUTATUD KIRJANDUS

- Aavik**, Liina, *Religioonifilosoofia inglise-eesti seletav valiksõnastik. Magistriprojekt.* Tartu, 2008.
- Andresen**, Carl; **Ritter**, Adolf, Martin *Geschichte des Christentums. I. 1, Altertum.* (Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1993).
- Andresen**, Carl; **Ritter**, Adolf, Martin, *Kristluse ajalugu. I/1, Vana aeg.* [Tõlge eesti keelde: K. Kasemaa]. Tartu: Greif, 1998.
- Berger**, Rupert, *Neues Pastoraltheologisches Handlexikon.* Freiburg im Breisgau [etc.]: Herder, 1999.
- Erelt**, Tiiu, *Terminiõpetus.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007.
- Fachwörterbuch Theologie.* Hgg. v. Hanselmann, Johannes; Rothenberg, Samuel; Swarat, Uwe. Wuppertal: Brockhaus, 1987.
- Fedin**, Maie, *Piibliteoloogiliste mõistete inglise-eesti valiksõnastik. Magistriprojekt.* Tartu: Tartu Ülikool, 2002.
- Fürst**, Alfon, *Die Liturgie der Alten Kirche.* Münster: Aschendorff, 2008.
- Katoliku kiriku katekismuse kompendium.* Tallinn: Eesti Apostellik Administratuur, 2008.
- Kirikukäsiraamat /Agenda. I.osa: Jumalateenistuste käsiraamat .* Koost. EELK liturgia komisjon. Tallinn: Kunst, 2009.
- Kulmar**, Tarmo, *Üldine usundilugu: religiooniteaduse põhimõisted. Maailmausundid. Seletussõnastik.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2006.
- Kuusk**, Küllike, *Eesti Piibli õnnis-tuletiste suhe lähteterminitega (barak, eulogeia). Magistritöö.* Tartu: Tartu Ülikool, 2004.
- Lepajõe**, Marju, *Kreeka-eesti Uue Testamendi õppesõnastik.* Tartu: Akadeemiline Teoloogia Selts, 2000.
- Lepik**, Marelle, *Religiooniõigus ja kirikuõiguse põhimõisted. Bakalaureusetöö.* Tartu: Tartu Ülikool, 2004.

Lexikon für Theologie und Kirche, 10 Bde. Hgg. Michael Buchberger. Freiburg im Breisgau: Herder, 1930-1938. =LTK'1

Lexikon für Theologie und Kirche, 10 Bde. Begr. v. Michael Buchberger; Hgg. Josef Höfer u. Karl Rahner. Freiburg im Breisgau: Herder, 1986. = LTK'2

Luther, Ralf, *Uue Testamendi sõnaraamat : algkristliku kirja, keele ja mõtte seletus*. Tlk Richard Järv. Tartu, Tallinn: Kristlik Kaitsja, 1939.

Perens, Peeter, *Võõrkeelsete muusikaterminite sõnastik*. Tallinn: Kabral & Co, 1994.

Rutiku, Siret, *Eesti usukeel – qua vadis. – Usuteaduslik ajakiri*, 1/2003 (51), lk 129-137.

Rutiku, Siret, Saateks. – Usuteaduslik ajakiri, 1/2005 (55), lk3-4.

Rutiku, Siret, *Teoloogiliste terminite saksa-eesti õppesõnastik*. Tartu: Akadeemiline Teoloogia Fond, 1999.

Rohtmets, Jan, *Inglise-eesti-inglise dogmaatika seletav sõnastik. Magistripjekt*. Tartu: Tartu Ülikool, 2003.

Salumaa, Elmar, *Süsteematilise teoloogia käsiraamat ehk „Dogmaatika märksõnades“*. Tallinn: Pakett, 2008, 2009.

Sivers, Fanny de, *Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles*. Tartu: Ilmamaa, 1997.

Tavast, Arvi, õppeaine *Terminoloogia alused* konspekt, 2009.

Uleksin, Helena, *Kristliku dogmaatika terminoloogia. Bakalaureusetöö*. Tartu: Tartu Ülikool, 2002.

Võõrsõnade leksikon. Koost. Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet ja Tuuli Rehema; peatoimetaja Tiina Paet. Tallinn: Eesti Keele Instituut: Valgus, 2012.

Elektroonilised publikatsioonid

Duden. Universalwörterbuch. <http://www.duden.de>.

Karle, Isolde. Loengu *Theorie und Praxis des Gottesdienstes in Geschichte und Gegenwart. Der Gottesdienst in der Alten Kirche* materjalid, 2004.

http://www.ruhr-uni-bochum.de/praktheolkarle/material_klementinische_liturgie.pdf

(20.05.2014).

Lepajõe, Marju, *Teadustekstide tõlkimine emakeelde – teaduse elujõu alus*. Ettekanne seminar "Teadusteksti teekond eesti keelde", 07.12.2011.

<http://toru.ee/view/e6a9ff734d89> (20.05.2014)

Missa Mediaevalis 2007 – *Pax Domini/Agnus Dei*.

<http://www.unimuenster.de/Kultbild/missa/messablauf/opfermesse/kommunion/pax/index.html> (20.05.2014)

Õigekeelsussõnaraamat 2013. <http://portaal.eki.ee>.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Thema der vorliegenden Masterarbeit ist *Das deutsch-estnische Glossar der Liturgie der Alten Kirche*. Das Ziel dieser Arbeit besteht darin, einen kleinen Beitrag zur Weiterentwicklung der deutsch-estnischen theologischen Terminologie zu leisten. Die Terminologiarbeit im Bereich der Theologie hat man bis her wenig gemacht. Es sind drei Wörterbücher erschienen. Die theologische Terminologie hat man auch in einigen Bachelor- und Magisterarbeiten behandelt.

Das Thema dieses Glossar ist die Liturgie der Alten Kirche, weil die Liturgie eine zentrale Rolle sowohl im Christentum als auch in der Theologie spielt. Dabei bedeutet die Liturgie der Alten Kirche eine Basis, die während der Geschichte bedeutsam geblieben ist. Die Alte Kirche umfasst die ersten sechs Jahrhunderte. Obwohl die englische Sprache immer wichtiger geworden ist, darf man nicht vergessen, dass viele wichtige Werke gerade in der deutschen Sprache verfasst worden sind und dass die deutsche Sprache die estnische Glaubenssprache am meisten beeinflusst hat.

Die Masterarbeit besteht aus der Einführung, dem theoretischen und praktischen Teil, dem Schlusswort, den bibliographischen Angaben und der deutschsprachigen Zusammenfassung.

Der theoretische Teil umfasst fünf Kapitel. Das erste Kapitel gibt einen Überblick über die Terminologiarbeit, die man bis jetzt im Bereich der Theologie gemacht hat. Das zweite Kapitel beschreibt die Liturgie der Alten Kirche. Im dritten Kapitel werden die Aufbauprinzipien des Glossars erläutert und die benutzten Quellen genannt. Das vierte Kapitel befasst sich mit den Problemen und Schwierigkeiten, die im Laufe der Arbeit entstanden sind. Im fünften Kapitel wird der Aufbau des Glossars beschrieben.

Der praktische Teil umfasst das deutsch-estnische Glossar der Liturgie der Alten Kirche, das Abkürzungsverzeichnis und das estnische Wörterverzeichnis. Das Glossar enthält 310 Fachwörter, die meistens mit einer Definition oder Erklärung angegeben worden sind.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Kadri Reimand

(sünnikuupäev: 18.09.1983)

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

Vanakiriku liturgia saksa-eesti valiksõnastik,

mille juhendaja on Terje Loogus ja kaasjuhendaja Marju Lepajõe,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, Kadri Reimand „20“ mai 2014